

ІВАН СОЗАНСЬКИЙ.

З МИНУВШИНИ М. БРОДІВ.

Причинки до історії міста в XVII в.

(З посмертною вгадкою про автора).

У ЛЬВОВІ, 1911.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

ІВАН СОЗАНСЬКИЙ.

З минувшини м. Бродів.

Причинки до історії міста в XVII в.

(З посмертною згадкою про автора).

У ЛЬВОВІ, 1911.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

*Відбитка з Записок Наукового Товариства імени Шевченка,
тт. ХСVІІ—ХСVІІІ і СІІ.*

З М І С Т.

	стор.
I. Короткий нарис історії міста. Мійська магістратура. Місто а замковий уряд	1
II. Русини властители реальностей	10
III. Промисл і торговля	21
IV. Децо про цехи і ремесла.	42
V. Церкви, шпиталї, школи, місцеве духовенство.	50
VI. По дорозі під Львів	62

Іван Созанський.

Посмертна згадка.

Дня 28 н. с. лютого попрощався з світом один із молодих співробітників „Записок“, завдавши сим прикру втрату не тільки нашому видавництву, але також усій громаді наукових робітників у Галичині, яка все ще задля ріжних причин не може повеличати ся значним числом adeptів чистої науки. Та й не тільки в сїм убутку лежить шкода зі смерти Івана Созанського. Він належав до тих одиниць, для яких наукова праця сама по собі є достаточною цілю, а не тільки одним із способів практично корисної кар'єри; до тих людей, які в усіх обставинах, серед глухої провінції, попри тягарі урядових занять і часто прикрої „громадянської діяльності“, уміють знайти відповідну наукову тему, зібрати матеріал, роздобути потрібний до того час — а в результаті давати раз по-раз нові причинки, нові студії і помножувати наукову культуру свого народу. Смерть забрала його ще в молодечім віці, саме в добрих початках наукової творчості, коли в його голові було повно ріжних наукових плянів, що чекали на кориснішу для науки обстанову, ніж вона була в місци його постійного побуту.

Уродив ся 1 грудня 1881 р. в с. Ст. Купновичах у селянській семі. Учив ся зразу тамже, опісля в Самборі, де скінчив гімназію 1902 р. На університеті у Львові застав ще ту студентську атмосферу, серед котрої було багато інтересів до поважної наукової праці, і заняв у ній визначне місце. У покійника був загалом нахил до історичних дослідів, одначе задля ріжних причин слухав головно викладів з української літератури і філльолатії (переважно у проф. Студинського) та ужив їх практично для учительського іспиту (1907). Лекції з історії України проф. Грушевського мали у нім також пильного слухача; недовго перед смертю рішив ся навіть зложити додатковий учительський іспит з історії. Якийсь час (1905—1906) був занятий в бібліотеці Наукового Товариства ім. Шевченка. Учителював зразу в львівській академічній гімназії, опісля в Бродях, де від 1908 р. займав сталу посаду учителя української мови. На сім становищі, в часі переміни німецького характеру гімназії на польський та при глибоко вкоріненій пропаганді москвофільства серед молодежи, мав багато до побореня і винесеня, та все таки умів своїм тактом і солідністю здобути собі загальне признане не тільки серед своїх, а й серед противників, та тішив ся прихильністю учеників. Брав також живу участь в житю українських товариств й інституцій Бродів*). В останніх часах робив заходи, щоби дістати ся до Львова. До самого майже кінця визначав ся кріпким здоровлем, що могло йому ворожити хиба довголітність. Скомплікована сильно інфлюенца запаленем мозку поклала житю несподіваний кінець у протязі кількох днів.

Вже як студент університету (від 1905 р.) покійний почав оголошувати друком свої досліди, зразу у формі матеріялів і причинків, переходячи опісля до заокруглених тем і ширше поставлених студій. Найвизначнійша його історична праця оперта на цілій масі дрібних судових записок XVII в. — то „З минувшини м. Бродів“, друкована в отсій часописи (тт. ХСVII—ХСVIII і СII); автор не дждав ся кінця виходу праці, хоч встиг ще перевести її коректу. По ній бачимо, що в авторі були визначні конструкційні здібности і хоч тут і там стрічаєть ся він з методичними трудностями (він, як сказано, переходив більше історично-літературну школу на університеті), дав він ряд гарних та інтересних образків з жита міщанства XVII в. Можна

*) Диви „Наша Школа“ 1911, кн. II—III.

було надіяти ся, що в сім напрямі дасть нам автор ще багато цінних нарисів.

З поля історії нашої літератури написав покійник монографію літературної, педагогічної та публіцистичної діяльності угро-руського письменника Олександра Духновича, друковану в частині в „Записках“ (т. LXXXVI, 1908, ст. 123—140: Поетична творчість Олекс. Духновича), в частині в „Учителю“ (1908 р. ст. 24: Олекс. Духнович — угроруський автор народних учебників і публіцист); в них автор схарактеризував основно всю літературну й ідейну вартість колишнього бежища угроруських обединителів.

Дальше подасмо реєстр значнійших причинків і матеріалів покійника: „З літературної спадщини Вас. Ільницького“ (Записки, т. LXVI, 1905, ст. 1—59); „До історії участі галицьких Русинів у словянськiм конгресі в Празі 1848 р.“ (тамже, т. LXXII, 1906); „До біографії й літературної спадщини Івана Вагилевича“ (тамже, LXIX—LXX, 1906); „До ієнези творчости М. Шашкевича“ (тамже, LXXIII, 1906); „До статі М. Зубрицького: Урядові заходи против холери“ (тамже, LXXXVII, 1909); „До історії відносин австрійської бюрократії в Галичині до укр. націон.-політ. руху 1849—50 рр.“ (тамже, LXXXIX, 1909); „Кілька документів до історії 1848—49 рр.“ (тамже XC, 1909); „До історії народного шкільництва в рр. 1821—1888 (Учитель, 1909) й ин.

Більша частина сих праць вийшла також окремими відбитками. Полишило ся дещо й у рукописах: статя про Єуіфанія Славинецького, матеріали до історії 1848—49 рр., збірка етнографічних записів (приповідки, гаївки і ин.) та делкі літературно-критичні записки. Між паперами покійного має бути й один автограф М. Шашкевича.

Як бачимо, протягом пяти літ, серед учительських занять на провінції, дорібок зовсім гарний і тим більше треба жаліти за передчасно погаслим житєм талановитого і роботящого чоловіка!

С. Томашівський.

З минувшину м. Бродів.

(Причинки до історії міста в XVII в.)¹⁾

Написав Іван Созанський.

I.

Короткий нарис історії міста. Мійська магістратура. Місто
а замковий уряд.

До р. 1879 вільне місто Броди, один із найбільших у цілій австрійсько-угорській монархії осередків торгівлі (переважно з Росією та Німеччиною)²⁾, ізза чого справедливо назване Триестом на континенті, заселене по нинішній день головно жидівською людністю, відси жартливе його прізвище галицький

¹⁾ Осея розвідка написана головно на основі рукописного матеріалу, т. зв. вїтївських і консулярних протоколів та „вїчних книг“, що покищо переховують ся в архіві місцевого ц. к. суду повітового. Усіх книг (форм. мала й вел. 4⁰) мав я під рукою зверх 30, числа одначе не можна точно подати, бо не всі збірки тримають ся купи, дещо в переплеті, але немало порозриваних та зшитих кимось у нехронологічнім порядку. Зазначу, що використав я лишень рукописний матеріал із XVII в., не брав ся натомісьць до кількох збірок із XVIII в. На сьому місці складаю щирю подяку д. В. Бережанському, судді та д-ру Ст. Дроздовському, судовому радникови, першому за се, що звернув мою увагу на акти, другому, що дозволив їх використати. Загальні замітки написані на основі V і VI тт. „Історії України-Руси“ проф. М. Грушевського, де читач знайде зібрану всю відповідну літературу.

²⁾ Привілей вільного міста Броди дістали цісарським декретом у р. 1779. Найважнійші точки сього привілею подані в творі: St. Schnür-Perłowski, Z przeszłości Galicyi. T. I. ст 35—36. Основно переходить усі постанови привілею х. S. Wağacz, Wolne miasto Brody, ст. 114—118.

Єрусалим¹⁾, належить до новітніх міст. Засноване воно в останніх літах XVI в. В р. 1580 белзьський воєвода Станіслав Жолкевський купив у родини Каменецких між іншими селами до сьогодні як село знане Броди (нині з придатком Старі) і вибудував посеред багновищ на просторі між що-йно названим селом і другим Лагодовим на т. зв. острові (нинішнім Островчику) оточеним ставом Копень замок. Новий дідич почав зараз таки закладати й місто, яке постановив назвати від свого гербового родинного клейноду Любічом. Привілеєм короля Стефана Баторія з р. 1584 надано мешканцям німецьке або маїдебурське право, а грамотою фундатора з р. 1586 дозволено їм будувати ся в сусідстві замку та користати після потреби з панських наділів: сіножатий, піль, дубров то що. Та назва Любіч не прийнялась, виперла її давніша, популярніша назва сусіднього села Бродів. Надані фундатором мешканцям міста Любіч alias Бродів привілеї розширив грамотою в р. 1614 Лукаш Жолкевський. Не маючи потомків відступив він у р. 1629 частю даром, частю за готівку (500 000 зол. п.) між іншими селами й нове місто на власність сандомирському воєводі вел. гетьманови кор. Станіславови Конєцпольському. Сей потвердив і розширив того-ж таки року права мешканців міста й постарав ся, що король Володислав IV привілеєм з дня 11 марта 1633 р. зрівняв міщанські, цехові та торговельні свободи з тими, які мали першорядні міста в Короні: Львів, Краків, Торунь та Люблин. Конєцпольський заслужив ся для міста як ні один з його попередників і наслідників: побудував твердиню, місто оточив валом, муром та частоколом, а для піднесеня промислу й торгівлі корисними грамотами звербував чужинців: Шкотів, Вірмен та Греків. Його-ж ділом було основане академічної колегії в Бродах. Розвиток торгівлі і промислу спинили одначе гостина війська Хмельницького та часті напади Татар. Внук вел. гетьмана коронного Станіслав Конєцпольський записав Броди в р. 1682 польському королевичови Якубови Собєському, а від нього купив місто в р. 1704 Йосиф Потоцький, воєвода й генерал київських земель²⁾.

¹⁾ По останній (з р. 1900) конскрипції місто числило Жидів 11.912, римо-католиків 3.317, гр.-кат. 2.092, мешканців иншої віри 40, разом 17.361 (в тім 888 воєків).

²⁾ Крім вісток винятих з рукописних актів пор. Tymoteusz Lipiński, Miasto Brody z dawnemi przynależnościami. Biblioteka Warszawska 1851, T. 1, ogóln. zbioru T. XLI, стор. 435—447; Barącz

Хоч місто вже від перших літ свого істнованя рядилось маґдебурським правом, хоч згодом дістало привілеї найбільших міст у Польщі, одначе на ділі сі всі мійські права лишилися на пергамені. Місто, як бачимо з повище сказаного, було все приватною власністю пана. Його воля і приказ все мусіли мати більше значіне, чим писані привілеї. І коли самі дідичі міста, хочби — як кажуть — про людське око, респектували надані його мешканцям будь ними самими, будь їх попередниками привілеї, то навіть і сеї обставини не мали на думці панські урядники: підстарости та комендант місцевої твердині; не раз, не два явно ігнорували мійські права, даючи мешканцям міста нагоду відчути вагу своєї особи не лишень на царині „автономії“ міста, але навіть у приватному житю самих міщан.

Участь міщан у виконуваню двох вибовних урядів — се ядро мійської самоуправи. Тими урядами були: війтівський (*officium advocatiale*) і уряд радців (також консулів або бурмистрів, *officium consulare*). Кождого року зараз на другий день по Трьох Королях по вислуханю служби божої в латинським костелі о годині девятій (*hora solita nona*) зрана сходило ся усе поспільство (*tota communitas*) в ратуши — виїмково, коли ратуш занятий, деінде, нпр. в резиденції лат. ксьондза — для вибору мійської старшини: віта, його заступника, радців або консулів та присяжних лавників. Вибори відбували ся все в присутности панського урядника: підстарости або коменданта місцевого замку. Про „свободу“ виборів свідчить отсей документ, який для характеристики автономії міщан в цілости подаємо: „*Electio celebrata est in Civitate Brodensi feria secunda in vigilia festi Circumcisionis Domini Nostri Christi Iezu anno praes. (1641) per Generosum Dominum Petrum Młochowsky pro tunc praesidem arcis Brodensis imprimis ex bracchio Illustrissimi Domini Nostri Clementissimi Hereditar. per praenominatum praesidem iuxta privilegiis super Fundat. Civitat. Electus est ad Officium consulare Famatus Dominus Thomas pharmacopola*

Sadok x., Miasto Brody. Lwów 1865; В. М. Площанскаго, Галицко-руський торговельный городъ Броды. Науковий Сборникъ Галицко-руської Матицы, 1868. В. I і II, ст. 56—69, III—IV, ст. 273—288. Се ексерпт попередньої монографії. *Słownik geograficzny*, T. I, ст. 372—75; Br. Sokalski. *Rys geograficzno-statystyczny zloczowskiego okręgu szkolnego*. W Zloczowie 1885, ст. 235—38; *Wielka encyklopedia powszechna ilustr.* Warszawa 1893, T. IX, ст. 470.

et ad primam vicem proconsul deputatus est. A commonitate vero Famatus Dominus Mathias Czestkowicz, Stanislaus Korniewicz, fidei catholicae, ex Ritu Ruthenorum Famatus Georgius Terleczkij, quartus. Ad officium Aduocatiale per Communitatem electus est Famatus Martinus Plenardowycz, ad officium Viceaduocatiale Famatus Adalbertus Kulieczkij, ad scabinale vero Famati Ignatius Hryczowycz, Ioannes Ziołkowycz, Ioannes Kukielniczky, Nicolaus Zelisławsky, Abraham Dziusa, viri idonei ac spectabiles electi sunt. Quod est cum consens. Duo praeside supra nominato et aprobatione. Quod est actis praesent. connotatum“.

Війт, офіційно титулує ся advocatus, се найважнійша особа в мійській магістратурі. Він не дідичний, як по инших панських містах, але виходить із вибору. Вже в привілею короля Стефана Баторія означено його атрибуції та унормовано його відносини до пана. Надаючи мешканцям міста маґдебурське право та звільняючи їх від суду каштелянів, палятинів то що, король установляє як сторожа права війта. „...coram advocato suo pro tempore existenti jure theutonico respondebunt. Advocatus vero omnibus de se conquerentibus, coram memorato Magnifico Stanislao Zołkiewski... et eius successoribus legitimis nonnisi eodem jure theutonico Magdeburgensi respondere tenebitur et debebit“¹⁾. Найважнійшою функцією війта, судити разом із доданими йому до помочи лавниками (іноді навіть з одним присяжним) всякі справи цивільні і кримінальні з правом кари смерти. Доки не прийшла до більшого значіння колегія радців, а можна се запримітити що-йно в 40-х роках XVII в., війт опікував ся мійським майном та мав власть поліційно-санітарну. У другій пол. названого століття війт тратить навіть первісну свою власть, бо крім нього також панове консулі судять справи тої самої натури. В тім часі вже цілком затирає ся різниця атрибуцій обох урядів. Маємо навіть такі справи, які судить спільний уряд (oborólny urząd) себто війт з лавниками та двох-трьох консулів. Крім війта, лавників та консулів суддями були також цехмістри старші і молодші. Такий трибунал засідав лишень тоді, коли виновниками були члени цеху. Порядок судових інстанцій був такий: від вироку війтівського уряду вільно було апелювати до суду панів радців, а коли й там не скінчено справи, апеляція йшла до замкового уряду. Сей

¹⁾ Barącz, op. cit. ст. 177—178.

порядок нормує плебісцит, про який довідуємо ся з акту під р. 1642¹⁾). Одначе самі міщани виломлювались зпід власного права; ві своїми справами удавались безпосередно до дідича або місцевого замкового підстарости. В актах дуже часто можна вичитати таку замітку: „з ремісії і наказу замкового уряду судді судили таку справу...“ Не все одначе пан та його урядники завертали справу на легальний шлях. Колишній буріграф замку, а потім звичайний міщанин Пйотр Коцельский — читаємо про сю справу в акті з р. 1642 — мав „порахуватись“ з війтом Марціном Пленардовичом, що обидив його на чести. Пленардович перепросив Коцельского, а сей простив йому; домагав ся тільки, щоб „кондиції“ згоди вписати в мійські книги. Мабуть за старанем таки самого Коцельского писар Чернота вписав загоду замість в війтівський протокол — як звичайно водилось — у т. зв. вічні книги, де записувано найважнійші справи міщан: завіщання, записи, то що. Дізнавшись про се Пленардович потягнув Коцельского перед звичайний суд. Однак небавом надумав ся инакше: покинув звичайний порядок інстанцій та вніс прямо до дідича позов на Коцельского, закидуючи йому співучасть у пофальшованю мійських актів. Дідич велів розсудити справу свому підстаростови Млоховському. Коцельский уважав такий порядок нелегальним, опираючись на привілеях наданих міщанам, плебісцитах, маґдебурьським кодексі і т. д. У відповідь на се почув від підстарости такі слова: „У мене право в голові, а твоім витру собі... Мовчи с... сину, хлопе, здеспектую тя“, причім злапав ся за бік, аби витягнути шаблю, але її немав. „*Sic volo, sic iubeo, sic fiat* — говорив на суді Коцельский — отсе принцип, якого тримає ся пан підстароста, судячи міщан. Таляри, які дістав від війта — до чого й сам признав ся — заткали йому уста й не дали справедливо рішити“.

Коли війтом вибрано міщанина богатшого, а притім письменного й настільки второпного, щоби міг коли не вивчитись важнійших параґрафів маґдебурьського права, то принаймні во-рієнтуватись у правничім кодексі і згідно з ним судити кожду

1) „*Mieszczanin u obywatel każdy miasta Brodow w dochodzeniu sprawiedliwości w sprawie swoiey niema się wprzod uciekać do zamkowego urzędu, ale ma podlegać urzędowi mieyskiemu według niżej opisanego sposobu u porządku, u skoro się skończy u odprawi proces u Urzędu mieyskiego, dopiero do ostatniego decretu a principali negotio ferowanego in ocluso rotulo appellować mu wolno*“.

справу¹⁾, то не вимагалось цього від присяжних або т. зв. лавників (scabini, iurati). Кандидатами на сей уряд були все майже міщани-ремісники. Лавників вибирало в першій полов. XVII в. усе поспільство міста, згодом, а саме при кінці цього-ж віку, як се можемо ствердити документально, право вибирати присяжних належить все до радців і вїйта²⁾. Число членів скабінату не все однакове. У XVII і в перших роках XVIII в. (нпр. у р. 1703) лавницький уряд складає ся з 6 членів, згодом (нпр. 1732 р.) 10, а ще пізнійше (нпр. 1737 р.) 11, якраз стільки, скільки веліло маїдебурське право. Звичайно найстарший віком присяжний має уряд заступника вїйта. Тоді титулує ся він офіціально ляндвїйт (lantwoit, viceadvocatus). Він заступає вїйта в його неприсутности або тоді, коли сам вїйт має справу в судї будь як жалобник, будь як підсудний. Чи ляндвїйт і в нашім місті крім обговореної функції мав іще инше спеціалне урядоване, чи й тут був він охоронцем мїйської печатки — як по инших містах — категорично не можна сказати. Лавники — се права рука вїйта. Під його проводом вони судять всякі справи. Їх вислає вїйт для зібраня процесового матеріалу. Присяжні йдуть на оглядини осіб побитих, покалічених, переслухують свідків, що задля прим. недуги самі не можуть прийти до суду — словом роблять службу нинїшних слідчих суддїв. Далі лавників шле вїйт до міщан — коли очевидно сї цього жадають — для вислухання останньої їх волї, присяжні такеують всілякі шкоди, оцінюють із фаховими знатоками застави і т. и. Вернувши зі своєї служби присяжні „перед урядом і актами“ здають реляцію, яку вїйт велить вписати в протокол.

Уряд присяжного вважав ся тою степенію, по якій міщанин міг вийти на члена консулярного уряду, або коротко уряду. Консулів або радців було все чотирьох, у тому числі постійно подибати одного, деколи навіть двох міщан-Русинів. Перший консуль звав ся „замковим“, три останні „консулі від

¹⁾ Ізза сих причин на вїйтівськім урядї бачимо заєдно тих самих людей, нпр. Томаш Жито в р. 1623, Марцін Пленардовіч у рр. 1629, 1632—1637, 1639—1642, 1644, 1648, Анджей Кусенецький у р. 1630—1631, 1638, Тома Фармакополя у р. 1643, 1649, 1650 і 1651.

²⁾ У „Protocollon consulare“ з р. 1695 написано: „Przy szczęśliwie zaczętey elekciey in praesentia Imm. P. Guber., quae felix fausta-que sit te obrani są... і т. д. In crastinum iako docet Prawo et Consuetudo post electionem supra Urzędu B. R. B. Woit. obrani przysiężni przez Urząd Burm. Rad. Br. ad praesentia P. Woita zgodną y z obo- polno radą...“

доспільства". В елекційних реєстрах, які подибуємо в актах, вони названі ще инакше: консуль перший, другий і т. д., бо в той спосіб назначувано їм вже наперед термін урядованя, а саме в котрім кварталі в році кожний з них має свою службу (відси походить назва бурмистр квартальний). Радці або консулі або вкінці бурмистри, бо згодом і так їх називано, се „*curatores oppidi et legum*“, як сказано про них в однім акті. Вони передусім опікують і управляють мійським майном. Кожний з них веде подрібний виказ мійських приходів (до сього зачисляло ся й звичайні податки) і видатків, що місяця складає перед війтом, своїми товаришами та громадськими виборними рахунки, а по скінченій тримісячній службі передає касове справозданє замковому урядови. Радці дбають про публичне безпеченство та моральність, контролюють міри, ваги, сорт виробів чи товарів, коротко кажучи в їх руках спочиває власть адміністраційна, поліційна, санітарна та торгова. Разом із війтом їх потягає ся до відповідальности, коли вязень, користаючи з неуваги тюремного сторожа, втіче з мійської тюрми. Очевидна річ, що їх служба головно посередна. Органами, що виповняють їх прикази, се мійська сторожа (мійські пахолки), мійські воротарі, що мають службу при обох брамах, тюремний дозорець, мійський шафар, то що. Головним жерелом мійських доходів були податки.

В XVII в. сталого бюджету місто не має. Коли мійська каса порожна, консуль скликає уряд, війта, лавників та громадських виборних (*viri electi*) та представивши їм конечність наложєня податку просить, аби його ухвалили. Такий податок (*szos*) стягають вибрані до сього два поборці, які опісля складають рахунки перед тими, що їм дали сей мандат. Так нпр. в р. 1643 панове радці і електи виставляють Янови Крукельницькому й Олексі Пекареви квіт, яким стверджують, що названі поборці сумлінно сповнили своє завданє, бо стягнули 946 зол. 27 гроший (по 40 гроший від кожного дому) як податок (*szos*). Бідних мешканців радці звільняють інколи від мійських податків. Так сталось р. 1651 з Фільварчанами Василем Суходільським, Семенем Глобою, Хомою, Матвієм Пилипишином, Яцком Гаврилишином, Савкою, Панасом і Павлом Міцишином, які замісь податків, котрих платити не всилі по причині недавньої „неприятельської девастації“, обіцують направляти постійно міст перед новою львівською мурованою брамою. Та, як видно з понизше поданої ухвали, панове радці не все числились із волею народа, мусіли без його згоди накладати на міщан податки. Після покінченя

річної елекції (р. 1695) поспільство ухвалює: „wola wszystkich, kiedy pobory mają być lub podymne lub rozchodne, żeby bez sechowych ani uchwały ani rozchodów nie było“. І справді, в актах із першої пол. XVIII в. постійно подибати виказ податків ухвалених в присутности війта, бурмістрів, усіх присяжних і всего поспільства¹⁾. Тоді бачимо навіть реформу, хто має стягати податки, а саме цехмістри, діставши готовий реєстр податників і назначених їм сум екзеквують податки від членів своїх корпорацій, а осібні поборці (мешканці передмістя, т. зв. Фільварчани мають свого) від прочих мішан. Крім звичайних податків мешканці міста платять деколи й надзвичайний т. зв. „шос“. В акті під датою *feria secunda post dominicam tertiam Eriphaniarum anno 1651* читаємо такі слова: „Панове радці, розвідавшись про приїзд — дай, Боже, щасливий — Я. В. Пана й Добродія свого милостивого, а зміркувавши, що в скарбоні Річпосполитої брідської гроша немає, навпаки лишень довги, затагнені ще за їх попередників, спросили панів електів, аби нарадитись, відкиля роздобути потрібної суми на покриті мійських видатків. Тіж (названі поіменно) панове електи признали, що предложені їм радцями потреби міста справедливі а зі всіх найперший і найпильнійший видаток на приїзд пана, тому ухвалили з кожного дому від господаря гроший 12 „шосу“, стільки від комірника, що має огород, стільки від того, що має коня або воли, а від пішого що дасть ся“. У р. знов 1663 трапилась такаж нагода, міщани надіяли ся щасливого й давно очікуваного повороту дідича з чужої землі. На його привіт радці ухвалили заставити за 60 зол. дім, що колись був власністю шкотського купця Александра Рейди, а що сих гроший було замало, то випустили в аренду на один рік Мошкови золотникови каменіцю иншого купця Шкота Симсона, що користає з привілеїв наданих міщанам, але „od wielu lat absentuie się do Brodów bywać“. Нищили мешканців міста податки й на инші ціли... Так нпр. в акті під датою 19 серпня 1663 р. написано: „Іван Мартинович, бурмістр, Яцентий Абрамовский і Томаш Чижович, радці, видячи, що Річпосполита мійська день у день потребує гроший на послів, жовнірів, поправу бельварду в замку а також на

¹⁾ Пор. сю записку: „Taxa pospolstwa miasta Brodów in praesentia sławetnych panów Iakóba Bogdanowicza, woita, Iana Ryndziuka, Stephana Michałowicza, Iana Rawskiego, Marcina Kaczorowskiego, burmistrzów u wszystkich przysiężnych brodzkich tudziesz u całego pospolstwa in anno 1733 die 13 Februarii postanowiona“.

сплату довгів — що-йно позичили 300 зол. на інтерес (по теперішньому відсотки), які дали сейчас жовнірам І. М. Пана й Добродія — закликали панів виборних і з ними ухвалили шос, по половині від кожного дому. А на се пристали також старші жидівської громади Леві Маєрович, Йосиф Шльомович, Іцко Новахович“.

Радців, що недбало сповняли свій уряд, чекали зі сторони замкової зверхности догани, деградація а опісля відповідальність перед судом. Особливо немало клопоту мали вони з виконанем панських наказів, або т. зв. диспозицій. Бо коли без труду могли виповнити нпр. наказ виданий у р. 1643 місцевим підстаростою Андрієм Жицким і перевели вибір двох міщан, яким приказано дбати про се, щоби пивоварі не варили з маці пше-ниці і з п'ятих чверток ячменю більше пива, тільки 8 квати-рок, аби на торзі не продавано замалих хлібів, аби сидухи торгували „побожно“, щоби горці, мірки, лікті та шинкарські квартали були справедливі, — то не так легко повело ся панам радцям вчинити волю дідича, який заборонив міщанам волочитись у ночі по шинках. Напр. в р. 1640 радці вписують у книги протестацію, в якій заявляють, що не в силі робити своєї служби, бо коли мійська сторожа наказала шинкарці Зиґмунтовій, щоби не продавала панським гайдукам пізно в ночі пива, ті напали на сторожів та сильно їх покалічили. Замковий поручник, від якого спершу самі сторожі, а потім і пан бурмистр жадали помочи, сказав, що не має нікого під рукою а саму справу відложив до завтра... Не сподіючись мабуть дійти справедливого засуду у панських урядників, радці віддають суд у сій справі самому панови, коли тільки приїде до міста. Таксамо ухвалюють просити дідича, щоби судив „ребелізанта“ Каспра Вельцера, що п'ять разів кликаний через урядових слуг не явив ся перед панамі радцями та ще з фурією сказав: „Не піду до уряду, не слухаю їх і не буду слухати, а як кому щось потрібне, хай глядить у пана...“ По сих словах пішов собі задними воротами до замку. Інакше судилось тих, що не були нічим звязані з панським пле-ніпотентом. Собестіян Черменьський, панський економ, присудив у р. 1640 відтяти Самійлови Лобачовичови руку передусім за се, що спротивив ся конституції І. М. Пана й Добродія дідичного і пізно в ночі стинив у місті крик та покалічив чеканом Андрійка сторожа. Сим разом вже панове радці вставились за підсудним, не допустили до езекуції вироку, але веділи Лобачовичови загодити стражника та приречи, що більше не робити-ме

подібних авантур. Відпокутувати мусів свій вчинок і міщанин Станіслав Пташнік, на якого в р. 1642 жалували ся перед ляндвійтом райці, що против виразної заборони самого ясного пана опублікованої міщанам на ратуши навозив собі конопель та велів своїй жінці сушити їх у печі. Протестують ся на нього, бо не бажать собі, щоби вдруге спала на них неласка й догана від дідича.

Вже повисше подані приклади свідчать, як не треба красше, про повну зависимість мешканців міста та його маїстратури від волі самого дідича та його урядників. Таке переконанє мали й тодішні міщани, коли — подамо ще один зразок із р. 1642 — мійські сторєжі побиті міщанином Іваном Кулишкою, до якого прийшли, щоби за гроші ладив ся в дорогу за орудками дідички, сказали панам радцям на суді просто в вічі: „Дякуємо вам за службу. Як не знайдемо й тепер — бо ви ніколи за нами не вставитесь — справедливости, то прямо підемо до пана, якого відай і ви боїте ся...“ Ба навіть у чьото приватних відносинах, у родинному житю, міщанина ласка або гнів пана підстарости, чи якогось другого панського урядника, відгравали немале значє. Війт — справа походить із р. 1630 — Анджей Кусенецький обіцяв Адамови боднареви, що віддасть за нього свою дочку Марусю. Жених має перед вінчанєм показати 40 зол. готівки як власне майно. Коли одначе Адам не вислїтитимував ся перед своїм будучим тестем такими грїшми, Кусенецький випитав для дочки иншого жениха й ладив ся до весїля. Та ось панський намїсник — до якого боднар пішов задалегідь просити милости й опіки — прикликав до себе пана війта та заборонив йому віддавати дочку за другого жениха, бо инакше стратить панську ласку а в додатку заплатить сто гривен панської кари. Коли війт звернув намїсникови Концкому повір, що кожний суддя повинен вислухати обі сторони, той зі злостью відозвав ся: „Не вказуй мені дороги, маю докоть, що ним мірю“. По наказу пана підстарости боднар заарештував у ксьондза шлюб і війт мусів заплатити „пошкодованому“ 60 зол. басарунку.

II.

Русини властителї реальностей.

„...Стала ся з божої ласки постанова в домі пана Кустинського з паном Андрієм, мельником із Лагодова, а іменно: пан Іван вводив дати за пана Андрія мельника свою дівку та в при-

сутности чесних осіб о. Стефана Кульчицького, брідського намісника, також при присяжнім Хомі Селейку, при сині пана Івана Кустинського, Федорі та при дочці пан Кустинський дає панови Адрієви тепер се, що може: вола, корову, поля на три руки і фільварок, не виділяючи дочці частки ні з дому, ні насіки, ні інших річий, бо сям буде ділитись по рівні з обома братами та одною сестрою. До поля належати-ме ще менший її брат...“

„...Микола Полянчик із Ганною, своєю подругою, явно й добровільно визнали, що свою маєтність, себто дім у ринку біля Гриця коваля з одної а Стецька мельника з другої сторони, заставляють Францішкови Баталії за 100 зол. пол. монети на один рік, т. є від Успеня Пр. Богородиці 1629 р. до тогож дня 1630 р...“

„...Грициха Прислупиха здорова на тілі і доброго розуму непримушена але з доброї волі явно визнала, що злюбивши собі Костя, сина Васька Орлинського, щоб мати його за свого зятя, звінчала й віддала за нього свою дочку, за котрою в приданім відступила молодятам половину огорода, що тягне ся побіля ґрунту Васька а з другого боку Андрія, Юхнового сина, та крамницю, що стоїть між крамницями Івана Шаленого й Степана...“

„...Найперше, з дому мойого, що в ринку, третю частину тепер, а по мойй і жінчиній смерті весь лишаю...“

„...Славетний Андрій Свиридович, брідський міщанин, хоч хорий тілом але здорового розуму, диспонував своєю субстанцією і висловив свою послідню волю, щоби по його смерті не було жадної колотнечі, але так, як бажає собі сям завіщанем, на будуче лишило ся. Зізнав отже, що установає спадкоємцями всього свого добра движимого й недвижимого, каменіці в місті Бродах, ґрунтів тамже й огорідів поза містом, готівки в золоті і сріблі, свою подругу Параську й дітий із нею зроджених, сина Івашка й донечку Марусю. Коли-б одначе Параська вийшла вдруге замуж, ніщо з названого добра немає її дістатись, тільки перейти на власність діточок... Виявляє притім, що має готових грошей 220 зол. п. на підгорецьких садах, які закупив у спілці зі своїм швагром Павлом Бобовським і Матвієм боднаром та 700 зол. п. як завдаток пані краківській, жінці І. М. Пана й Добродія, на став у Щуровичах...“

Ось такі між иншим слова читаємо в актах колишньої старшини міста Бродів, що в головних начерках дають нам образець

маєткового стану руського міщанства в сьому місті в першій пол. XVII в. Таку сльобну інтерцизу зробив у р. 1627 Іван Кустинський, міщанин - хлібороб, таку згоду уложили Микола й Анна Полянчики, міщани-ремісники, так у р. 1630 вивінувала міщанка-крамарка свого зятя Костя, так рік пізнійше писав у листі до Осипа в Модринці міщанин Йосиф Дем'янович, бажаючи за згодою своєї подруги Олени віддати свою доньку за його сина Миколу коваля, так вкінці у р. 1650 диктував панам лавникам своє завіщане Андрій Свиридович, що в міщанських кругах мав славу богача.

Крім згаданих що-йно міщан руської народности мали в ринку свої реальности міщани інших народностей. Десь коло р. 1640 почато будувати в сьому центрі промислу та торгівлі муровані камениці. Одною із перших була камениця міщанина руської народности Самуїловича. Будовано сю каменицю ще в р. 1645. Почавши від р. 1630 подибуємо в ринку реальности найраніших чужинців, що завандрували до Бродів, купців шкотської народности та щораз більше число властителів Жидів, яких цілію було набути передовсім найкращі реальности руського й польського міщанства.

На підставі актових книг колишньої мійської старшини, головної книги справленої коштом довголітнього війта Марціна Пленардовича, в якій занотовано силу контрактів купна й продажу, замін та заставів міщанських реальностей за час від 1629—1644 р., можемо назвати властителів руської народности не тільки в найдорожшій частині міста, тоб-то ринку, але також при інших вулицях. Зазначимо вже тут, що руське міщанство що до числа цілком не уступало польському, але його реальности були гірші, дешевші.

Актіві книги згадують нам про отсих Русинів, що мали в ринку свої доми або крамниці. Під р. 1629 записана заміна, яку зробили Мисько Полянчик і Жид Копльович. Мисько осів на жидівській реальности та дістав іще 60 зол. В тім же році мають тут доми Лука Шпотович, Андрій маляр та Денис. У р. 1630 міщани Микола й його подруга Ганна Полянчик продають свій дім міщанинови руської народности Авдикови за 300 зол. У р. 1633 Поляк Ян Чеховський продає свою крамницю коло крамниць Стефана Милника й Єнджея Кусенецького Котикови з поблизького села Смільна за 40 зол. Тоді попадає Маліожата продає свою крамницю коло крамниці о. Семена Остапови за 52 зол. В сім році згадані як властителі крамниць отсі Русини:

Марян Вусатий, Федько Буський, Лашко, Хведя Лихоходовичка (Lichochodzianka), якої сусідом стає Іцко кривий, що купує крамницю Єлисавети мечнички та міщанин Кибалка, що також в тім році дістав нових сусідів Томаша Нівіна й Яна Штерліна, Шкотів, що купили крамниці Станіслава Кусенецького, перший за 45, другий 50 зол. Краць Сеньович, що сусідував із Стефаном боднарем, продав у р. 1634 свою крамницю Пйотрови Мантіфови, Шкотови, за 32 зол. В тімже році Семен Кришинський, що щойно купив крамницю Альберта Хилінського за 32 зол., відпродав її за 45 зол. Шкотови Якубови Боельови. По смерті Павла Суходільчика, що зайшов був із села Суходіл до Бродів, осів тут із братом на фільварку а потім діставши від властителя міста котрогось із Жолкевских право міщанства, потомки покійного, син Левко й два зяті, позивають у р. 1640 свого стрія Івана, щоби звернув їм спадщину: 400 зол. у двох баньках, 8 волів, 6 коров, 50 овець, пару коний, скриню із хустами, жупан із лонського сукна, такуж делю, три кітли до роблення горівки, дім, комору на ринку та два огороди. Сей Іван названий в актах як властитель крамниці під р. 1634. Знаний нам вже міщанин Лука Шпотович продав у р. 1635 свій дім Полякови Станіславови Кусенецькому та дістав за нього 300 зол. Кілька день пізнійше, як записано сю продажу, від Станіслава відкупив сей дім Русин Микола Білокаменецький, заплативши за нього 80 зол. більше. Із тестаменту Марусі Авдикової з тогож року довідуємо ся, що її сусідами були Русини Гриць коваль та Стефан. У р. 1636 Стефан продає свою крамницю коло крамниць Сенихи Лисої і Прислупихи вдови Федорови Радковичеви за 30 зол. В завіщаню якоїсь Іванихи згадана її крамниця на ринку коло крамниць Грицька Великого й Костя зятя Прислупихи. Тогож 1637 р. Андрій маляр і Тетяна, його подруга, продали свій дім коло згаданого повище Миколи Білокаменецького якомусь Самійленковичеви за 50 зол. У р. 1638 Федір Савчинський продав свою крамницю коло Остапа фірмана і Стецька Милника Жидови Авраамови Мошковичеви за 24 зол. із тим застереженем, що має відступити її, колиби до року і 6 неділь зголосив ся який кривий і хотів заплатити 32 зол. В тімже році Краць Сеньович купує за 314 зол. дім Грицька Солонєцького а Гриць Великий продає свою крамницю Жидови Вігдорови за 45 зол. Тоді Маруся Сидора з передмістя купила за 45 зол. у сього Жида крамницю межі крамницями Андрушка кривого й Пархвена, зятя Шаленого. Під сю пору Андрій Сви-

ридович купив дім Олександра Завадовського коло Ядка шевця і Петра мечника за 600 зол. Рік пізніше Мартинець малий і жінка Воцька продали крамницю коло крамниць Миська пекаря й Матиса помірчого Миколі Білокаменецькому за 30 зол. Тоді Кость малий заставив свою крамницю за 54 зол. Григорій Самуїлович продав знова свій дім коло Миколи Білокаменецького й Бартоша боднаря купцєви Іллі Кондратовичєви за 530 зол. Поруч дому знаного нам Йосифа Демяновича мав у ринку дім Стефан крамар. Опікунове спадкоємців Савки Чопика подали в р. 1639 до лавників просьбу, щоби оцінено майно по покійнім. Лавники оцінили всю спадщину на 550 зол., а саме: дім у ринку 450, винниця коло Семена Остановича перебудована й поправлена 70, а ремієницька снасть до роблення горівки 30 зол. Між домами Дєниса й Івашка стояв дім Сеня різника. Сю реальність взяв був за довг віритель Сеня, Семен різник, але невдовзі відступив її давньому властитєлеви за 240 зол. Під р. 1642 подибуємо в книгах контракт купна-продажі, який заключили Корнило чернець і Сєнь, зять Гната. Корнило продав йому за 24 зол. свою крамницю куплену у Каспра винника коло крамниць Іванихи рудої і Хведчихи рудої. У р. 1643 Оришка Грицїха продала свою крамницю під ратушем коло крамниць Івана Чупиндика й Зінка чорного Вольфови Тшаловичєви за 20 зол.

На сїм і кінчимо реєстр властитєлїв реальностей у ринку. О стільки треба вважати його неповним, що не кождий властитєль являв ся перед урядом, аби записати продажу, чи заміну, чи вкінці застав своєї реальности. Матеріал, що маємо під руками, сильно розірваний, через що не можемо подати виказу властитєлїв реальностей у дальших літах. Згадаємо, що в ринку мали свої реальности Андрій Кульчицький, сусід Стефана Миляря й Сеня різника та Василь, зять Сєлейка, що мав гарну на добрім місци поставлену комору.

Далеко кращі, як вже висше зазначєно, реальности мали міщани польської народности. Назвємо кількох із них. Кадзїдло Ян продал у р. 1636 дім у ринку на розі у напрямі до львівської брами Шкотам Якубови Пікєнови й Янови Шгерлінови за 1050 зол. Шкотський купець Каспер Боель платить знов у р. 1640 Станїславови Кусєнецкому за дім у ринку коло Арона й Шльомїхи 1000 зол. Ян Марцїнковський одїдичив по смерти жінчиних родичів Кусєнецких, сплативши двох своїх шварїв Анджея Божемского й Самуєля Кусєнецкого, дім у ринку, другий позаду першого, бровар, винницю та солодівню. У р. 1650 має

в ринку каменяцьку Самуель Найлянд, купець шкотської народності, яка представляє вартість п'ять тисяч зол. Не від річи буде зазначити, що сю каменяцьку купив у р. 1679 для поширення існуючого вже в місті конвенту Домініканів Станіслав Конєцпольський, внук вел. гетьмана коронного у Жида Лейби Абрамовича. Дзіянні Спінета, архітект властителя міста, бере в р. 1650 від Вільгельма Льої за свою каменяцьку у ринку 2000 зол. Новий властитель відпродав її зараз своєму землякови Шкотови Вільгельмови Ардисови, заробивши 500 зол. Пйотр Коцельський, якого акти титулують: колишній бурґраф, мав перед своєю фінансовою руїною значне майно: дім, який лавники оцінили на 500 зол., другий 100, комору в ринку, за яку давали 100, солодівню й бровар 750 та три огороди, кождий, по думці присяжних, вартости по 23 зол. Увесь поданий масток перейшов на власність кредитора Коцельського, Маєра Коцльовича.

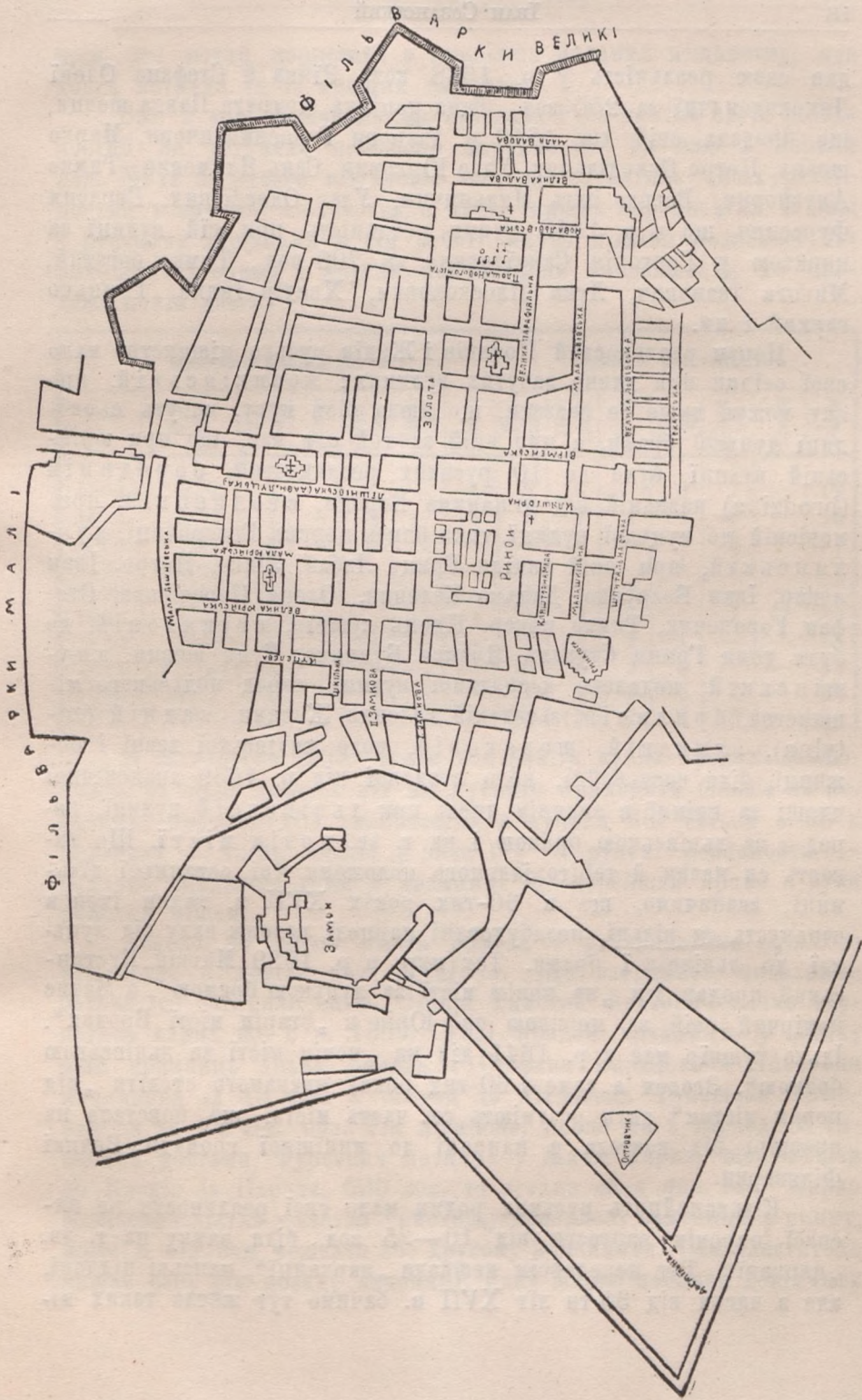
Крім реальностей у ринку, який — як видно з горі поданого реєстру — вже в першій пол. XVII в. мав закруску інтернаціональну, Русини мали свої осідки довкола церкви Рождества Пр. Богородиці, поздовж вулиці, що тягне ся попри неї, т. зв. луцької, перед і поза старою мурованою луцькою брамою, що стояла оподалік сеї церкви, та на просторі від сього храму до другого під покровом св. Юрія, при обох вулицях, що йдуть паралельно коло церкви, від якої дістали свої назви, знані ще в першій пол. м. ст. велика юрійська (нині вул. Калліра) й мала юрійська (нині без сього придатку).

За час від р. 1632—1643 подибуюмо при луцькій вулиці (від другої пол. XVII в. по нинішній день зве ся вона лешнівська) поверх 30 руських реальностей. Мешкали при сій вулиці найстарші міщанські фамілії, що досить вчасно збідніли: Авраам Таданський та Іван Кустинський зі синами Матвієм і Хведором, далі Дмитро й Іван Малицькі, Іван Кулищик, Панько й Іван Белзьські, Гриць Редьківський, Гаврило Сидовський, Васько й Матвій Клекотівські, Мисько Великий, Семен Новицький, Самуїл Кульчицький, ігумен монастиря св. Миколи над Стиром, Хома Косоніс, Микола Калішевич, Трохим, Андрій, Тимко, Ілько, ковалі, Зінко, Мартин, Ілько, Микола, кушнірі, Хведір сторож, Савка римар, Семен гончар, Семен кравець, Григорій Свиридович, Іван Довгополий, Хведір Замулений та мабуть Русин шляхтич Дамян Полянський, що полавши в довги мусів заставити свій дім Станіславови Стемпковському за 220 зол. а невдовзі виарендувати Жидівці Тавбі на два літа бровар і солодівню

коло валу за 200 зол. річно. В актах із дальших років здибуємо при сій вулиці ще отсих Русинів: Григорія Переяславця, Хому Селейка та Луця Кулищика. Сей останній згодив ся доглядати бровар і солодівню Тавби та нещасте хотіло, що Кулищик упив ся й спалив жидівське майно. Луць утік із міста а усе майно: дім вартости 220 зол., два огороди від села Дітковець оцінені на 30 зол. та поле забрала Тавба доставши судовий вирок. Хотіла взяти й корову, але на просьбу Кулищика, при якій лишились дрібні діти, і за порукою Ілька, зятя Кулищика, „що корова не здохне“, Тавба згодилась не брати корови, доки не перестане доїтись. З польських міщан мали в названих горі літах реальности при луцькій вулиці Вавжинец, Валентий і Матис Мйодковичі, Марцін Пленардович, Ян гутнік, Матис воротар, Мацько швець та Якуб Лявендерский, що то в р. 1643 продав свій дім Шкотови Августини Карміхельови за 700 зол. Під р. 1645 подибуємо крім сього шкотського купця ще Яна Дзїнішиного й Давида Родзера, що набули при сій вулиці реальности. Реальности при сій вулиці платились загально беручи високо. Іван Кулищик прим. продає в р. 1643 свою посїлість, що тягнулась від луцької вулиці до церкви св. Юрія, Григорієви Самуїловичеви за 500 зол. Атаназий Пузина, луцько-острожський єпископ, платить у р. 1640 о. Самуїлови Кульчицькому за реальність 400 зол. Певно мусїв сей владика не без зарібку продати її Олександрови Мозеллі.

Біднійше руське міщанство мало свої реальности, кожда представляла вартість не више 50 зол., кругом церкви св. Юрія.

При юрійській вулиці — в актах найчастійше в од числі, хоч деколи подибати з придаткам: передня й задня юрійська — бачимо за час одного десятка літ, від р. 1633—1643, менше більше тридцять міщанських родин руської народности, що мали доми — огороди мешканців сеї части міста лежали за мійською границею у напрямі до села Лагодова — чотири-пять родин польського міщанства та дві-три жидівські родини. Мали тут свої житла Іван швець, властитель двох домів, його сусід Юхим Кліщар, Савка Бойко — до нині маємо передміщан із сим прізвищем — Васько малярчик, Процик сторож, Гриць Шнирївчик, Петро чорний, Іван Сухонар, Василь гончар, Михайло, мійський пастух, Федько, син Якова рудого, Іван Шнирївчик, Семен Ганевич, Савка різник, Мисько швець, Сень швець, Іван римар, о. Іван Василович, парох церкви св. Юрія, що про-

Плян міста Бродів.

дав свою реальність у р. 1638 коло Зінка й Стефана Олені Лихоходовичці за 250 зол., Таця попівна, подруга Павла шевця, що продала свій дім 1640 р. Іванови Герасимовичови, Марко швець, Петро Суходільчик, Улас Юркович, Сень Якимович, Тимко Антонович, Васько зять Мильничин, Улас Олексієвич, Герасим Фурсович, що в р. 1643 купив реальність при сій вулиці за церквою у Григорія Самуїловича за 700 зол., Тимко багатий, Микола Іванович, Лука Плосконович, Хведір Індик, Грицько глухий і ин.

Поруч реальностей Поляків і Жидів руське міщанство мало свої осідки при давно забутих вулицях: козикивській, про яку можна лише се сказати, що йшла біля муру, мабуть в околиці луцької брами, а при якій за той сам час, що при юрійській вулиці, було до 10 руських реальностей, бородиній (brodzina) названій від міщанина Бороди, столпецькій, прямовісній до луцької вулиці, таки близь церкви Богородиці, куклинській, при якій сиділи Гриць Лабай, Зінко, Петро, Іван пекар, Іван Безручко, Дацько Каленик, Олена Перевіська, Стефан Горопечик, Тимко пекар, Проць кушнір, стукаловій, де були доми Гриця Стукала, Яремка Будничя, Куця шевця, янушівській, недалеко коецельної вулиці, серед польського міщанства, брилиній, заселеній головно Жидами, задній (zatylna), замковій, шеляковій, коло жидівської лазні і божниці, біля воскобойні, коло згаданої під р. 1639 академічної площі та вкінці в значнім числі при львівській вулиці, перед і за львівською брамою і на т. зв. новім місті. Що тикаєть ся назви й територіяльного положеня тої останньої діляниці, вазначимо, що в 30-тих роках XVII в. таким іменем означуєть ся вільні, незабудовані парцелі вздовж валу від луцької до львівської брами. Так нпр. в р. 1639 Матвій Кустинський продав дім „на новім місті за луцькою брамою“, а Матіє помірчий свій за церквою св. Юрія в „старім місті Бродах“. Ілько кушнір має в р. 1641 дім на „новім місті за львівською брамою“. Згодом а саме в 60-тих роках названого столітя „під новим містом“ акти розуміють сю часть міста, що повстала на просторі від костела в напрямі до нинішньої громади Великі Фільварки.

Кільканайцять руських родин мало свої реальности не високої впрочім вартости від 10—25 зол. біля замку на т. зв. „паркані“. Тут передовеім мешкали „парканці“, панські піддані, але з часом від 30-ти літ XVII в. бачимо тут житла таких мі-

щан, що могли користати з привілеїв наданих міщанству, але довги вигнали їх із кращих парцель.

Вже в горі зазначено, що брідська Русь числом своїх реальностей не уступала польській народности. Та вже в першій пол. XVII в. руське міщанство починає збуватись своїх реальностей у значній скількості в хосен інших народностей. В парі з руськими міщанами в сій роботі йдуть міщани польської народности. І одних і других найчастійше зневолювали до продажі домів довги.

в р.	Продали реальностей						Купили реальностей						Разом
	Руськи	Польски	Жиди	Шкоти	Вірменни	Греки	Руськи	Польски	Жиди	Шкоти	Вірменни	Греки	
1634	5(2)	7	—	—	—	—	3	6	—	3	—	—	12
1635	9(4)	7	—	2	—	—	6	7	1	4	—	—	18
1636	12(5)	9	3	2	1	—	6	6	6	7	2	—	27
1637	4(2)	5	—	—	—	—	3	5	—	1	—	—	9
1638	6(3)	2	1	—	—	—	4	1	3	1	—	—	9
1639	5(4)	6	—	—	—	1	5	3	2	—	1	1	12
1640	7(4)	4	4	—	—	—	7	5	2	1	—	—	15
1641	21(16)	6	1	2	—	—	19	6	2	3	—	—	30
1642	14(5)	7	3	3	—	—	7	7	7	5	1	—	27
1643	24(15)	17	1	2	—	—	20	13	7	2	2	—	44

Із загального (203) числа контрактів купна-продажі заключених за один десяток літ на Русьнів приходить більше як половина; продали 107 реальностей а купили 80. Тільки в 60-х випадках — числа беремо в знак () — руські реальности — рахуємо виключно дома й крамниці — перейшли прямо в руки руських міщам.

Далеко не ліпше стоїть справа з реальностями руського міщанства в другій пол. XVII ст. Що затримати потрапили батьки, се загрили сини. Напр. Тимотей Фурсович почав збуватись майна ще в р. 1659. Тоді продав крамницю у ринку біля крамниць Івана римаря і Стефана Барановича Пйотрови мечникови за 40 зол. а огород до Дітковець Томашови Чижовичеви за 24 зол. пол. Рік пізнійше, певно не з гаразду а тищенній довгами, Фурсович позичив у Жида Марка, що зайшов до Бродів із Нароля, 600 зол. та згодив ся з ним так. Марко Мошкович дістав у застав Тимотееву поверхову каменіцю у ринку, може в ній сам мешкати або другому винаймати. Сам властитель лишає собі дім позаду каменіці, який Марко повинен докінчити

своїм коштом. Коли-б кредитор до трьох літ не дістав позичених грошей, умова має тревати даліше під тими самими умовами. Невдовзі по сій згоді Тимотей надумав ся й зробив инакше; каменницю й дім продав тому-ж Жидови за дві тисячки зол. У тім самім році міщанин польської народности Себастьян Танецкий продав свій дім у ринку коло домів Лейбуся й Лейзора Маєровичів Тецькови Лейзоровичеви за 250 зол. Герш Хаїмович і його жінка Сурка купують тодіж каменницю у ринку та платять її властителями шляхтичови Єронїмови Бродніцкому 800 зол., а знов Яков і Израель Рубіновичі дім за каменницею Фурсовича та платять за нього Андрієви Лобачовичеви 130 зол. Стефан Баранович продає в тімже (1660) році наперед свою крамницю у ринку, а що 50 зол., що їх взяв за неї від Жида Якова лучника, було за мало, щоби сплатити вповні довг, то зараз таки заставив свій дім при святоюрійській вулиці Томашови Новосельському за 150 зол. Колишній властитель реальности пішов на службу „річипосполитій мійській“, дістав уряд мійського шафаря (szafarza), а що своїх обовязків не дуже пильнував, то панове райці за згодою делегатів жидівської громади, кагалу, ухвалили в р. 1663 „для заохоти“ платити Барановичеви гонорар (salarium) 30 зол. і пару чобіт річно з мійського скарбу.

Як особливо руське міщанство не привязувало більшої ваги до своїх реальностей, покаже нам наглядно статистика переходу руського майна в руки головно жидівської людности за недовгий пимат часу, бо всього тільки за 2 літа. У р. 1660 продано разом 12 реальностей: 6 руських міщан, 5 польських, 1 вірменську або руську. Вірмени, як відомо, мають призвища подібні до руських. Поляки купили тоді 5, а Жиди 7 реальностей. Зараз другого року (1661) записано в актах 21 контрактів купна-продажі реальностей: 18 руських та 3 польських. З того міщани польської народности набули 7, Жиди 5 а 9 реальностей лишилось при руським міщанстві. І чим ближше кінця XVII в., тим менше реальностей було в руках руських і польських міщан. Так нпр. у р. 1667 Андрій Терлецький продав дім із ґрунтом якомусь Симкови, зятеви Іцка, за 400 зол. Тодіж позбув ся гарної реальности в ринку на новім місті Анджей Стшепенський, продавши її Шаї Якубовичеви за 800 зол. Тойже купець сторгував у сьому році крамницю Григорія старого кравця та заплатив за неї 140 зол. Куплену крамницю таки того самого дня відпродав Якубович Іцкови Мошковичеви за 160 зол. Лейба Абрагамович купив знов крамницю Федора Охримовича, поло-

жену між крамницями Маєра Копльовича і Шльоми Островського, заплативши їй власителеви 400 зол. Готівкою дав йому 200 зол. а за другу половину відступив йому свою крамницю коло якогось Якова Нореановича. Між иншими продала в више названім році свій дім Ева, жінка Константина Пінелі, купцєви Маркови Левковичєви за 600 зол. На ніщо не здала ся заборона видана замковим урядом мабуть тоді, коли Броди перейшли на власність родини Потоцких, на підставі якої не вільно було міщанам християнської віри без дозволу замкової управи і виразної апробати самого дідича продавати своїх реальностей Жидам. Сі одначе вмiли порадити собі, знайшли спосіб, як оминути панську „волю і приказ“. На кільканадцятьох контрактах купна міщанської реальности ісповідниками жидівської віри заключених у перших десятках літ XVIII в. майже правильно вичитати таку характеристичну дописку плєніпотента панського майна: згуду апробую, але під тим услівєм, що потвердить її дідичний пан...

Дійшло остаточно до того, що заповідало ся від десятків літ. Найкращі реальности руського й польського міщанства посіли Жиди, а прим. у найвідповіднійшій і найціннійшій для промислу й торгівлі часті міста християнські мешканці не мали вже в першій пол. XVIII в. ні платка власної землі. Сконстатував се панський комісар Станіслав Покутинський, в якого розпорядку виданім дня 2 марта 1733 р. до людности міста читаємо між иншими й отсі далеко невідрадні слова: „w Rynku nie masz zadnego domu chrzesciańskiego tylko same zydowskie“. Для польського й руського міщанства не лишилось ніщо инше, як побудувати хати покрай нового міста, де давнiйше мешкали старці-прохачі „żebraki“ або там, де раніше міщанин виходив лишень в ряди-годи до своєї пасіки на хуторах або огсродах. Але й тут на Фільварках знайшли їх давні сусіди...

III.

Промисл і торгівля.

Промисл і торгівля спочивають майже виключно в руках чужинців та місцевих Жидів. Польське і руське міщанство горне ся хіба до такого промислу, що стоїть у тісній звязи з головним занятєм міщанина, тобто хліборобством, тай то не на ширший розмір, але на стільки, на скільки вимагає сього домашня потреба. Загал ремісників виробляє лишень се, що

згори було замовлене, а купоньке було число таких, що не чекали на замовлене, але продукували стільки, що зі своїм товаром виїжджали на ярмарки, що справді могли зватись промисловцями. За кілька десятків літ годі назвати двох-трьох промисловців і купців, що щасливо ведуть свій інтерес і доробляють ся мастку, майже всіх матеріяльна кар'єра кінчилась довгами, а в слід за тим продажею їх реальностей.

Одинокам дуже популярним промислом був промисл горілчаний. „Вільно буде кождому міщанинови мати свої власні бровари, солодівні і винниці — читаємо в привілею наданім брідським міщанам властителем міста Станіславом Конєцпольським дня 8 цвітня 1629 р. — а хто-небудь із міщан схоче варити пиво, повинен заплатити від вару, що має робитись із півшости маці брідської міри, золотих три; те саме розуміє ся і що до горілчаного солоду, робленого в такоїж міри...“¹⁾

І треба признати, що міщани користали з того права, хоч рідко який вийшов добре на сім промислі, навпаки сей промисл у значній часті причинив ся до матеріяльної і моральної руїни міщанства. Більша половина процесів, що відбувались перед мійським судом, мала своє жерело саме в піянстві. Затягнути приятеля чи знакового до себе в хату, частійше до жидівської „*gospody*“ на „пів горця меду“, чи „кварти“ горілки, впитись здорово, счинити таки за столом галабурду, побити навіть того, кого запросилось, накинутись із лайкою на першого ліпшого, витягнути шаблю та кликати свого ворога на двобій, піти до ратуша перед суддів „записати свою невинність“, наче-б входило в програму щоденного занятя міщанина. Такий нпр. Яцентий Мушинський певно не попаби був у халепу, коли-б тверезий вертав домів. Ідучи в ночі наптий мав побачити чорта, що побивав їонтами шпихлр Секежинського. Яцентий відозвав ся до нечистої сили: „Пек тобі, сотано, люди в день роблять, а ти в ночі“. Про сього міщанина записано впрочім, що знав ся на чарах і „*obłudnych lekach*“. Панове судді видали такий вирок — справа судилась дня 29 січня 1725 р. — Яцентий має заплатити 5 гривень на замок, а що такої суми не годен у нього знайти, то за кожду гривню дістане по два буки. На божі доми, себго до двох костелів і трьох церков, повинен купити по пять фунтів воску. У кождім домі божім буде лежати хрестом через ціле богослуженє, щоби на будуче не хвалив ся чародійством.

¹⁾ Вагаєц, оп. cit. ст. 14.

Злишнім було-б подрібно говорити про наслідки розпаношеного п'янства; вони були ті самі, що й нині.

У кожного міщанина подибуємо будь у хаті, будь в осібнім будинку вмуровані бані, спеціальні бочки, рури, рурниці, корита до заливання солоду й иншу снасть до роблення горілки. Гнали горілку, варили пиво і мід головно для власної потреби. Рідко хто виробляв таку силу напитуку, щоби міг продавати другим. Розвоєви сього промислу пособляло й замилене міщан до пасічництва. Як на важне жерело доходів кладено велику вагу на пасіку, тих кільканайцять, іноді кількадесять пнів пчіл, що їх тримав міщанин на фільварку або в гаї, при слюбних записах, завіщаннях, посмертних списках або ліквідаціях міщанського інвентаря. Маємо й таких міщан, що в своїх пасіках удержують умисних пасічників, старих, часто збанкротованих, дідів, що не все по совісти робили свою службу, нераз вирізували з улів плястри меду, а перед судом викручувались, що шкідником був медвідь. Із завистю глядів сусід на сусіда, коли й пасіка йому вела ся. Ніщо инше, як сусідська зависть була причиною, що Андрій Гаврилюк назвав свою сусідку вдову Павлиху чарівницею, бо чарами звела його пчоли до своєї пасіки, де їх вдовині потяли. Іздив і до ворожбита питати, чому пчоли не ведуть ся. За обиду сусідки і віру в чари лавники веліли Гаврилюкови — а було се 10 липня 1737 р. — передусім перепросити вдову, звернути їй кошти процесу, на замок заплатити гривен 20, на війтівський уряд 3 та купити по два фунти воску до обох костелів, фарного й домініканського. Від перших десятків літ XVII в. повстає навіть осібна професія ремісників виключно християн, т. зв. винників, пивоварів та солодівняків. Були се або самі властители броварів і горалень, або біднійші, що наймались на роботу до богатших міщан, згодом до Жидів, що вже в першій пол. названого століття захоплюють у свої руки сей типово християнський промисл.

Із ремісників промисловцями можна назвати передусім шапкарів. Шапкарством займають ся дуже вчасно міщани руської і польської народности. Вовну, з неї саме вироблювано шапки, беруть все на кредит, дуже сумлінно сплачуваний, у Жидівки Файбельової. Кредитований товар представляв іноді значну вартість. Так нпр. у р. 1629 названа що-йно кредиторка квітує Грицька шапкаря з решти довгу 420 зол., які був винен за 18 каменів і 10 фунтів вовни. Тогож року тойсам Грицько сплачує Файбельовій 200 зол., довг іще першого чоловіка його жінки.

Під ту саму пору инший шапкар Яків виплачує тійже Жидівці останок довгу 200 зол. Свій виріб шапкарі возили найчастійше на ярмарки до Ярослава та Бару. Крім сих промисловців деколи й шевці мали також на стільки товару, що могли вивозити поза границі свого міста. З акту датов. р. 1633 довідуємо ся, що Андрій швець і инші шевці возили чоботи на ярмарок до Унева. В Підгірцях прийшов до них митник та жадав оплати; пустив їх, коли довідав ся, що з Бродів. За селом дігнав син митника Андрія шевця, побив його та таки стягнув митову оплату у висоті 12 грошей. З иншого знова документу під р. 1639 знаємо, що прим. Василь коваль продає самих цбвяхів у Самборі на ярмарку за 90 зол. За життя великого гетьмана Станіслава Конецпольського місцеве міщанство заняте виробом поташу, який експортовано до Іданьска, смоли, дьогтю, стрільного пороху, витоплюванем залізної руди, випалюванем угля та цегли.

Із загалу місцевого міщанства висуває ся на чільне місце прецінь одна руська родина, що доробила ся немалого мажку, мала поважане межі своїми й чужими, ввійшла в склад мійської старшини. Були се Дублянські, що зайшли сюди десь при кінці XVII в. Один із них Ілля Дублянський мав у місті діярню дзвонів, пильнував роботи, щасливо торгував своїми виробами й очевидно став богачем. Із посмертного спису всього майна Іллі зробленого 13 серпня 1747 р. виберемо деякі точки, щоби мати понятє, до чого могло дійти міщанство при достатку готівки та щирій праці. У р. 1736 Дублянський одружив ся другим раз а за жінку взяв собі міщанку з Жовкви, якусь Анастасію. Пані Анастасія вносить у хату Дублянського таке придане. Готових грошей дістала від батька, як було умовлене при інтерцизі, 1000 зол. а з ласки знов пані-матки, про що батько не знав, 100 червінців або 1800 зл., придбаних зі збіжа, вина, меду, вишняку і т. и. Крім сих грошей Анастасія мала осібно 30 битих таларів і 200 тинфів. Біжутерія молодої представляла неаби яку вартість. Жемчуги нанизані на 8 шнурках коштували 27 червінців або 486 зол. а щирозолотий ланцюх 30 червінців або 540 зол. До того дістала також штуку золота зі золотим хрестиком і рубінами, дві пари щиро золотих ковтків, в одній парі діаменти, у другій були рубіни, один перстень також із золота а в ньому діамент, два щирозолоті перстені з рубінами, два із тогож золота, але без каменів „ординарнійші“, чотири обручки з самого золота. І жіноча гардероба Анастасії була не

скупоцька: три спідниці із дорогої матерії, одна з венецького атласу зі щирозолотою широкою коронкою в долині, друга зелена іродеторова з золотим гальоном, третя жовтої краски з такоїж матерії зі срібною „компанкою“, шуб дві, рожева іродеторова підбита сивими кріликами, зелена з такогж сукна, підшита білими песиками, а три: зелену в квіти, підбиту кунами, синю іродеторову з попелицями й іродеторову кармазинової краски купив чоловік. З постелі названо три ковдри: димова в кармазині, друга атласова зелена від батьків а третю жовту справив чоловік. Із посудини Анастазія дістала на своє газдівство срібних ложок 12, срібних чарок більших і менших 10, цинових мисок із полумисками 13, тарілок 24, цинову „приставку й мідяну панву“. Неменше цінна була гардероба пана Дублянського. Уже, як подружив ся з Анастазією, справив собі дві киреї; одну на буддень, другу ясно червону підбиту рисями на празник, два контуші: один сірий підшитий білим іродетором, другий макової краски для щоденного ужитку, три жупани, атласовий в кармазині, атласовий рожевий, суконний кармазиновий, дорогий півпас, шапку з перського сивого баранка та подорожню опанчу. Недвижимий маєток лишив ся по небіщнику такий: дім, варстат із приладами до відливання дзвонів, гай, в яким було 9 пнів пчіл, ластівник в огородом і саджавкою, огород на ярину та пів ґрунту біля церкви Пр. Богородиці. Вкінці згадано в акті про пятеро коний, куплених у Могилеві за 30 червінців умисно до їзди й пару коний призначених до оброблення ґрунту, один візок окутий і другий новий „ринвіз“. На людях лишили ся такі довги: неназваний по призвищу властитель відливарні дзвонів винен 1560, громада Блудів за давін недоплачених 34, громада Городок 15, пан Бельський 464, громадяни Малої Мощаниці 100 зол. пол. Видатки на похорон чоловіка Анастазія обчислила на 362 зол., в чім було й 72 зол. на сорокоусти для о. Івана а рештою заплачено служби божі, що їх відправили спрошені священники, напитки для цехових корпорацій, духовних, поспільства й старців, для яких по звичаю справлено особний обід. Мали Дублянські двох синів: Якова й Стефана, про якого знаємо, що був на науці у Кременці.

Головну ролю у місцевім промислі, як вже висше згадано, відіграли чужинці, а між ними перше місце належить ся Мануїлови Корфінському, Грекови з острова Корфу. В актах названий він заєдно: *złotogławnik, mieszczanin y kupiec brodzki, auritextor, civis et negotiator Brodensis*, причім все доданий

епітет: славетний, *famatus*. Від коли Мануїл почав вести в Бродах свої промислово-купецькі інтереси, на підставі знаних нам актив годі подати певну звістку. Найранше здибуємось із його особою в р. 1639, коли то Мануїл реклямував дорогою судової інтервенції по смерті Вірменина Норсезовича крім звичайних коврів також один гаптований сріблом і золотом¹⁾. Ся вістка винята з актив міста Львова свідчить найкрасше, що фабрика златоглавих матерій, якої властителем був Мануїл, знаний серед львівських купців *civis Brodensis*, була звісна значно ранше, як у році подання згаданої протестації а її вироби мали збуте і поза Бродами. На брідським терені бачимо Мануїла рівнож у р. 1639. Тоді то пан Мануїл, *auritextor* і брідський міщанин, явив ся особисто перед війтівським урядом, щоби вписати контракт продажі свого дому, який збудував власним коштом на новім місті а тепер продає славетному Андрієви Атанасовичеви Грекови за 700 зол. п. Другий дім сусідний Мануїл лишив для себе. Як бачимо, Мануїл у поданім повисше році вже на добре загосподарював ся в Бродах, мав два дома і ткацький варстат, значить осів був тут кілька літ ранше. Чи Мануїл по власній волі покинув свою далеку вітчизну та вибрав ся до Бродів, чи може захопив його до сього через своїх агентів вел. гетьман кор. Станіслав Конєцпольський, не можна рішучо сказати. Імовірнійший другий здогад. Польські історики подають, що названий магнат заложив у своїм місті фабрику дорогих матерій, якої доси нігде в Польщі не було²⁾. На сю гадку можна хіба о стільки пристати, що Конєцпольський окружив своєю опікою першого основателя й властителя робітні парчевих матерій, Мануїла Корфінського. Про промислові та торговельні аґенди Мануїла не багато можемо сказати. З актових книг дізнаємо ся, що Корфінський спровадив для свого промислу робітників грецької народности. Так нпр. з акту під р. 1643 довідуємо ся, що Мануїл рік-два ранше був у Царгороді, а повертаючи назад до Бродів намовив між иншими й Грека Геортія, що знав ся також на його промислі (*złotociągnik*), аби вибрав ся до Польщі, бо там Конєцпольський потребує такого робітника. Геортії послушав, накупив за 620 талярів потрібних до роботи приладів та змовившись із другим ремісником Жидом Кемалою пустили ся в да-

¹⁾ *Sprawozdania dla badania historyi sztuki w Polsce*, т. V, ст. LXIII.

²⁾ *Sprawozdania dla badania historyi sztuki w Polsce*, т. IV, ст. LXVI—VII; т. V, ст. LXIII і LXXXI; Barącz, *op. cit.*, ст. 17.

деку дорогу. На початок не мали в місті роботи. Мануїл дав їм фанцибру 15 гривен, 800 лутів талярового срібла і 52 червоних золотих на позолочене замовленої роботи. Зарібком мали поділитись зі своїм кредитором. Вийшло одначе инакше, бо Кемала обдурив і свого спільника й самого Мануїла. В часі роботи відтинав шматки золота і срібла та ховав їх за хояву. Згодом Корфінський брав на науку свого ремесла й міщанських дітей, з яких опісля виходили самостійні майстри, що ще довгі роки після того, як Мануїл закинув свій промисл, вели в місті занесене з далекого Сходу ремесло. Акти подають нам три контракти, які списав Корфінський із родичами, що віддали йому на практику своїх дітей. В р. 1641 стають у Мануїла на науці Тимко, син місцевого міщанина Василя Грабаря та Яцко, син Лукаша Суходільського, перший на 8, другий на 10-літню практику. Принципал зобов'язує ся крім „доброго й сумлінного“ навчання дати своїм ученикам харч, кожного року по 10 зол. заплати, а з носі 4 дольмани шиптурові, 16 сорочок, стільки ногавиць, 4 шапки, а Яцкови, бо довше має термінувати, в додатку 3 паси. В два роки пізнійше місцевий купець Вірменин Захарій Маркович як прибраний опікун (przysposobionu opiekun) дав Корфінському на науку Івана Прилудького, родом із Мирополя та згодив ся з ним так: Мануїл має дати хлопцеві через 12 літ харч, а з одіжи 20 сорочок, 20 ногавиць (таці), 10 пасів простої роботи, 10 шапок, дольмаників шиптурових 5 а сермяжних 6, габаних „уборів“ 5, обуви скільки відре, „щоби босий не ходив“ та 120 зол. готівкою по відбутім терміні, отже по 10 зол. кожного року. Та мабуть принципал мав погану натуру, зі своїми учениками — як виходить із двох протестацій внесених до місцевого лавницького суду раз матір'ю термінатора, раз знова самим Мануїлом — поведив не дуже гарно. Мати знаного нам вже Яцка Суходільського завела Корфінського перед суд жадаючи „басарунку“ (винагороди) за се, що її хлопець відданий Мануїлові для науки ремесла через те, що принципал часто його побивав, розстав ся з сим світом. Суд присудив, аби Корфінський присяг, що закид несправедливий, що не винен у передчасній смерті свого ученика. Як „compurgatores“ стають до присяги — бо так веліло право — разом з обжалованим славетні Аслан Парусович і Стоян Петрович, земляки Мануїла. До присяги не прийшло, бо Луциха „порахувала ся зі своїм сумлінням“, понехала право, та зобов'язала ся не відновляти ніколи акції і мовчати по вічні часи про саму справу

а то під загрозою двісті гривен на панський замок. Тогож таки року сам Мануїл заскаржив був до суду міщанина Лавринця, що не додержав умови. Лавринець угодив був Мануїла, що вчитиме його сина Прокопа ремесла. Хлопець мав бути на науці 12 літ. При згоді батько вимовив собі, що син має діставати від майстра що року гонорар (salaria). Як завдаток Лавринець взяв був від Мануїла 8 зол. та невдовзі по тім підмовив хлопця, щоби втік від майстра. В додатку пропало десь із робітні дороге зелізо, прилад до тягнення золота (zelazo bułatowe), якого ніде в Польщі не дістати, хиба у турецькій землі. Мати хлопця показала перед судом покровавлену сорочку свого сина й сказала, що Мануїл збиткував ся над дитиною, побивав часто, через що син мусів втечи.

Крім робітні в Бродях Мануїл Корфінський мав другий філіяльний варстат золотоголавих матерій у Львові. Ся фабрика істнувала ще в р. 1645¹⁾. Сам Мануїл переживав у Бродях, а з його іменем зустрічаємось тут іще кілька разів. У р. 1646 дає він письменну повновласть славетному Михайлови Алюїзі, уповажняючи його до стягнення 540 зол. п. м. від Григорія Патрацника та 140 таларів, які був винен Мануїлови Григорій Коник. Рік 1646 був справді фатальним для Корфінського. Наперед не стало вже опікуна Станіслава Конєцпольського, що тогож року попросив ся з сим світом а відтак і сам Мануїл тоді тяжко занедужав. Прийшовши до здоровля Корфінський явив ся перед мійським урядом та просив вирізати з книг своє завіщанє. Зі своїм промислом не розставав ся по смерти свого протектора, як подають польські історики²⁾. В актах подибуємо під р. 1647 дві справи, з яких виходить, що Мануїл далі виробляв парчі, хоч немало клопоту мав він із робітниками. Так нпр. один челядник (złotogławniczek) таки Мануїлів крайн, заєдно впливав ся, лаяв свого пана а до роботи, хоч наперед дістав був платню, не приходив. Певно за намовою добрих людей Стоян — таке було імя сього челядника — приобіцяв перед судіями, що горівки не пити-ме, доки буде робити у Мануїла та шанувати-ме свого добродія, бо коли-б сталось инакше, заплатить 100 гривен на замок а по пятьдесят на оба уряди: панів райців і війтівський. А що винен іще свому панови 80 зол., то приобіцяє відробити їх. Пан Корфінський платити-ме

1) Sprawozdania... т. V, ст. LXIII.

2) Sprawozdania .. т. IV, ст. LXVII і т. V, ст. LXXXII.

Йому за кожду вироблену штуку парчі половину грошей на долю, другу-ж обертати буде на амортизацію довгу. Ручили за Стояна Іван Юрович і Атаназ Грек, золотник. Кілька неділів пізнійше Мануїл жалував ся перед судом на другого свого челядника Тимка, що викликав у місті колотнечу а відтак, хоронячись перед карою, втік із міста. Перед тим наробив своему майстрови немало шкоди в золоті, сріблі та готових парчевих матеріях на суму дванайцять сот зол.

Властивою причиною, що викликала застій у промисловій праці Корфінського, була козачина, чи там „тяжкі часи“, як загально каже сьогочасний польський панетірист ¹⁾. Дня 3 жовтня 1650 р. Мануїл подав через міщанина Івана протестацію до мійського суду на купця вірменської народности Аслана Еміровича, якому віддав був для переходу перед гостиною козаків у місті свій варстат. Коли відтак допоминав ся звороту здепонованого добра (яке після права *ad primam instantiam deponentis* має бути видане) Аслан — як читасмо в позві — *nescitur quo spiritu motus* варстату для пересушення не звернув, але через три літа майже в склепу тримав. Страту, до якої привів його несумлінний Аслан, оцінює собі Корфінський на три тисячі золотих. Вислані по приказу війта лавники переконались, що справді шкода немала та до книг подиктували таку реляцію: Нвчниці і струни погнили, зігнів і не до ужитя матеріял на основі: самого білого шовку на три варстати а зеленого на четвертий. Таксамо погнила постіль і сила инших річий. Та завинив у тім по трохи й сам Корфінський, коли не хотів сплатити 1920 зол. позичених разом із своєю жінкою Раліною в Еміровича. Рік раньше, як Мануїл вніс через свого іпсепотента протестацію на Аслана, той уже мав у руках вирок на нього від місцевого підстарости Яна Грабінського, що дозволяв зревідувати товари привезені до міста знаним нам вже міщанином Іваном, якого Аслан назвав фактором свого довжника Корфінського. Весь товар походив із далеких східніх країв: два тисячі соболевих хвостиків, рисього футра цілих штук 12, один блям хребетнього а один хвостового, 40 завоїв, шовкових турецьких пасів сіткової роботи штук 5. Міщанин Іван відпекав ся спілки з Мануїлом, признав ся натомість, що названий товар купив разом із Греком Киром Дмитровичем, купцем у Львові. Що більше, надав перед судом, що Мануїл винен йому 600 зол.

1) Sprawozdania... т. IV, ст. LXVI—VII.

Не стало вже в пол. XVII в. фабрики Мануїла, але промисл занесений ним із далекої землі не зник тут цілком. У другій пол. названого століття подибуємо в актах з р. 1666 згадку про міщанина й горожанина Івана Кириловича „złotogławnik-a“, що був власителем варстату, на яким вироблювано парчеві матерії. Рівночасно з сим промислом повстають тут споріднені з ним ремесла. І так передусім маємо на місцевім ґрунті двоякого рода гафтарів: тих, що гафтують золотом і сріблом а яких по урядовому називано „ремісниками тягненого золота й срібла“ і півнійше знов таких, що гафтують шовком. Представником першого рода гафтарів, навіть основателем сього ремесла в Бродах, був згаданий в актах під р. 1639 чужинець Олександр Грек, що між иншим гапував золотом і сріблом сагайдаки та аксамітні рукавиці. Невдовзі навчилися того ремесла й місцеві міщани, між якими в р. 1646 знаний був Іван гафтар, що сріблом „робив гафти на чорнім дубі“. Гафтарством займає ся згаданий в акті з р. 1679 якийсь Марко. Згодом се ремесло спочиває головно в руках місцевих Жидів. У другій пол. XVIII в. маємо їх тут девятьох ¹⁾.

Інтересне, що повстає навіть особна ремісницька професія, що мала дбати про матеріял для гафтарів. В актовій книзі з р. 1646 подибуємо якогось Абрагама „сдвабника“ та Самуїла Філя фарбяря шовку. Чи справді була в Бродах за життя гетьм. Станіслава Конецпольського навіть фабрика шовку, чи тут годовано спеціальні усільниці, як про се згадує сучасний польський напетрист, не беремось рішати ²⁾.

Не велике було число міщан-промисловців, не багато було межи міщанством Русинів і Поляків, що занимали ся торгівлею а вжеж найменше таких, що гаразд виходили на торговельних спекуляціях. Ті самі перепони, задля яких міщанство не кидалось до промислу, здержували його від ризиковної торгівлі. А саме недостача готового гроша, доступного і, що важнійше, сумлінного кредиту, цілковита нездарність, а властиво брак таких чинників, що мали-б нагляд над публичним безпеченством та опікували-б ся купецтвом, грабежі, що спадали на купців якраз із рук тих, що вважали себе членами передової верстви польської суспільности, ті, кажемо, рабівництва, що були послідовністю страшного в цілій Польщі, особливо в першій полов.

¹⁾ Sprawozdania... т. V, ст. LXXXI.

²⁾ Sprawozdania... т. IV, ст. LXVI—VII.

XVII в., безладя — ось найважніші причини, задля яких торгівля не приносила міщанам сподіваного зарібку, навпаки матеріяльну руїну сього майна, яке міщанин мав раніше, заки взяв ся за торговельні операції. Зразком розпаношеної лихви може бути один із багатьох фактів, про які згадують нам акти. Місцевий Жид Шмойло Ітлін жадає нпр. у р. 1639 від свого довжника Хведора Кустинського, щоби сплатив йому довг, 34 зол. пол., 17 зол. титулом капіталу, а других 17 як „інтерес“ (по теперішньому відсотки) від названої суми за два роки. З акту під р. 1650 довідуємо ся, що місцеві міщани Сень Шеведло й Лесько Смолярчик везли з Польщі оселедці в бочках. Переїзджали через шляхоцьке село Тарнавку. Один із тамошньої шляхти якийсь Ірушецький напав на них та iure caduco зрабував 12 бочок оселедців, які невдовзі як свій товар повіз на ярмарок до Олики. Там подибали його оба міщани та просили тамошнього підстаросту, щоби приарештував Ірушецького разом з його крамом. Сей, що правда, сповнив просьбу міщан, але зараз таки звернув рабівникови зрабоване майно. Правдивою карою божою, особливо для купців, були жовніри ріжних хоругов. Вони без церемонії напали на купецькі валки та рабували, що попало. Так нпр. сталось з „худобою“ Гаврила Могиленка, купця з Лисянки. В р. 1666 він їхав до Волощини. В дорозі зустрінули його жовніри та обрабували навантажений ріжним товаром віз. Гаврило прохав помочи у запорожського гетьмана, що саме під сю пору був у Білій Церкві, але винюників таки не відкрив. Поміг йому в тім ділі слуга (rekodainy) шляхтич Рудницький, якому Гаврило за „фатигу“ приобіцяв 100 зол. і кармазиновий контуш. Міщани торгують головно збіжем, вином, волами та кінями. По вино їдуть на Угорщину, а продають його будь у себе в місті, будь на ярмарках у сусідних містах, навіть у Кліві. Іван Малицький, один із найрухливіших міщан руської народности, заки почав торгувати иншим товаром, має на складі в склепі 7 бочок угорського вина, яким одначе розпоряджає його кредитор Юзько Кіт, що позичив Іванови 260 зол. Малицький — як довідуємось з акту під р. 1645 — купує українського ганишу 100 каменів та платить за камінь 6 зол., 3 копи овечого сира, копа по 50 зол. та 3 маці орхів, кожда маця по 4 зол. Усе добро арештує Пйотр Коцельський, що заручив за Івана 380 зол., яких одначе Малицький на означений час не віддав. Та не краща доля постигла й сього польського торговця. В р. 1645 Коцельський як спіль-

ник місцевого купця Шкота Каспра Вельцера купує у Ольбрахта Пенцлавського чесника черської землі, дві „szkucie“ пшениці, та того-ж таки року тратить усе майно. За позичені у Жида Копльовича гроші накупив був Коцельський 90 юхтових шкір, 104 каменів ганишу та иншого товару та поїхав на ярмарок до Торуня. Там його по причині „нарушеня мійських свобод“ приарештували, а що не міг заспокоїти вірителя в сам час, Копльович забрав його посілість у місті. Вином торгують згадані в актах з р. 1646 Пйотр Ліський, Васько Малярчик та якийсь Грицько, який позичив у Вірменина Миколи Маркевича 260 зол. на дві бочки вина. В другій пол. XVII в., а саме в р. 1660 Микола Білокаменецький, якийсь Зінко та Семен Чопик везуть вино до Києва, де торгують за нього 800 зол. Їх вірителькою була Жидівка Тавба, що позичила їм 1200 зол. Знаний нам вже Лесько Смолярчик купує на торзі в Олиці в р. 1650 збіже й везе його на ярмарок до Казимиря. Іван Белзський і Сень Миськович торгують кіньми. Спілка розв'язалась, бо відай Іван не хотів сплачувати правильно своєму спілнникови довгу. Винен йому, як читаємо в позві з р. 1646, 1100 зол. Сень жалував ся перед судом, що Іван ані сам не хоче пристати до спілки, ані не дозволяє своєму синові. Миськович має коний на 2000 зол. З акту під р. 1660 довідуємо ся, що міщани Поляки Казимир Оклейський, Кништоф Іавлінський та Цебровський взяли до спілки від Захаріяшової Маркевички, Вірменки, 100 таблиць мила, кожда таблиця по зол. 2, гроший 4. Краць Сеньович торгує волами. В р. 1642 купує в Кунаша Заневича 21 волів, кождий по зол. 23. Кредиторкою Сеньовича була Анна Лучинська, маркірафіня підгорецька, яка позичила йому 220 зол., а що на реченець гроший не дістала, по приказу суду забрала хату свого довжника. В актах згадуєть ся також про міщан, що торгувалю сіллю; привозили її в бочках, гомовно з Підкарпатя.

Матеріал, на яким опираємось, се відорвані, взагалі не багаті своїм змістом вістки про торговельні агенди чужосторонних купців і промисловців, що замешкали в Бродах. Акти називають нам найчастійше імя і прізвище чужинця-купця, вартість купленої ним реальности, часто без ближшого означеня, де реальність положена, та прізвище давного її власителя. Коротко кажучи — се контракти купна-продажі — матеріал біденький, щоб при його помочи можна бодай у найголовнійших начерках

подати образець побуту найрухливішої верстви місцевого міщанства, себто купців.

Першими чужинцями, що спершу розложили в Бродах свої крами, а далі купили тут і реальности, були Шкоти. Бачимо їх на місцевім ґрунті зараз у перших роках, як місто дісталось у посіданє вел. гет. кор. Станіслава Конєцпольского. В акті з р. 1630 Якуб Павл Шот (Szot) титулує ся „брідський міщанин“¹⁾.

Шкотські купці мали охоту користати з привілеїв місцевого міщанства, а особливо з протекції дідича, але не радо осідали в самім місті на стадо. Спершу Конєцпольский не робив їм жадних перепон: купці приїзджали й відїзджали деінде. Та коли осіло їх у місті більше число, вел. гетьман коронний не дозволяв радцям видавати їм т. зв. мійської „лібертації“, або инакше не допускати їх до привілеїв, доки не зобов'язуть ся набути реальности та вибудувати гарний дім, чи каменицю. Так нпр. в р. 1642 Шкот Давид Родзер, якого не допущено до мійських привілеїв, складає перед урядом обітницю, що вернувши з львівського ярмарку зараз по св. Аїнешці, купить за значну суму посідість у місті. Тодїж другий купець Шкот Роберт Боель присягає, що шанувати і слухати-ме мійських прав та по ярмарку на св. Прокопа, на який приїде з товарами, купить реальність. Коли-б присягу зломив, панове радці мають право забрати йому товари, деби тільки їх подибали. Тогож року Томаш Нівін ручить перед урядом за „nowoosiadłego“ свого земляка Петра Іутрі, що верне на св. Прокопа до міста зі своїм крамом та купить тут дім. Коли-б сталось инакше, пропаде кавція 100 зл., які зложив у мійській касі. „Хотячи, щоби місто гарно виглядало — слова виняті з акту під р. 1641 — щоби було замкнене мурами, щоби в нїм мешкало багато купецьких людей ріжних народностей та релігій“, Конєцпольский велить свою підстарості Млоховському, панам радцям і війтови оцінити дім у ринку коло Шкота Миколи Ферлі, віддати його

¹⁾ За час від р. 1633—1648 акти називають отсих купців-Шкотів: Tomasz Niwin, Ioannes Sterlin (1633), Andreas Arbochnet, Petrus Mantif, Jakob Boel (1634), Gaspar Watsen, Ioannes Stuarth, William Roborcan, Petrus Bron, Ioannes Pox (1635), Ioannes Kier, Jakob Picken, Richard Wilemson (1636), Ardys Innes (1637), Hanusz Herman (1638), Jakob Kamerarius, Gaspar Boel, Fridrich Bem (1640), Ioannes Dzimison, Gaspar Chalmeron, Ioannes Kochron (1641), Ioannes Horry, Walter Ramsa, Dawid Rodzier, Robert Boel, Petrus Gutrie (1642), Augustinus Karmichel (1643), Jerzy Mout (1644), Petrus Porterson (1647), Alexander Walkier (1648).

в посіданє новому шкотському купцеві Іванови Роу, який має за нього заплатити 500 зол. дотеперішньому властителеви Аронови Мошковичови, а тому назначити місце під будову деінде. Рівночасно оцінено на 300 зол. реальність иншого Жида Самуеля Айзиковича, що мав дім у ринку біля святоюрійської вулиці. Йосиф, чоловік Тавби, якого реальність у ринку при вулиці, що вела до замку, рівнож ухвалено продати, приобіцяв на тім місци вибудувати каменицю на „прикрасу міста“. Між шкотськими купцями бачимо таких, що не відтягають ся від горожанської служби. Якуб Боель і Каспер Вельцер фітурують в актах з р. 1642 як члени скабінату. Шкоти торгують всячиною. Ардис Іннес продає сукно „мухаір“. Не названий близше по призвищу Шкот Александер торгує перцем, шафраном і габюю. Іван Stuorth привозить у р. 1646 з Туреччини між иншими товарами також у 4 мішках 13 фунтів „ультрамарину“: половину того продає його земляк (бо сам властитель у дорозі занедужав і помер у Константинові), Самуїл Найлянд, кн. Домін. Заславському за 1950 зол., а другу за такуж ціну Фабянови Горневи, купцеві в Іданьску. Вільгельм Льоті має два склади вина, один у власнім склепі, другий в Андрія Переяславця, а що-йно названий Найлянд має торгівлю самопалів (мушкетів); 100 штук, кожда по зол. 8, продав перед пилявецьким походом львівському купцеві Мельхіорови Кайзерови. По Якубі Пікені, що помер у р. 1654, лишилось таке майно. Наперед в камениці Найлянда, де Пікен мав склеп, 2 майже цілі звої фалендишового півсєнього сукна, 1 звій зеленого пакляку, 1 лазурового, 2 звої французького сукна, один цинамової, другий сїрчаної краски, 1 звій чорної і добрий шмат зеленої баї, 2 звої жовтого кіру а дві штучки червоного, по кілька ліктів чорного й лазурового шпитуху, шкарлату та блакитного коптуху. Панове радці, що їм приказав підстароста заопікуватись майном небіщика, знайшли крім того ще кільканайцять купецьких скринь, 3 портрети: самого купця, його подруги та дитини, готових грошей 231 зол., 6 коний, 10 робочих волів, одного чабана, три бички-назимки, 4 корови а при них 4 телят та 48 безрог. Вкінці одну скриню з товарами лишив небіщик у замку. Опечатано урядовою печаткою ще пять скринь рівнож навантажених усяким добром та старі коверці.

По катастрофі 1648 р. у місті вже не подебати кільканайцять купецьких родин. Вони вже не вернули назад, ба й ті, що не думали на все розлучитись із містом, маючи там деңцо

своїх товарів, зложених у замку, не дуже спішилися із поворотом. Дідич, уряд та поспільство зажадали від них, щоб чим скоріше побудували на згарищах нові доми та причинялись до сплати мійських довгів. І справді, двацять купецьких родин самих Шкотів і Німців зобов'язалось документом датованим 13 січня 1651 р. вволити волю міщан і пана та за кілька неділь по св. Атінешці розпочати будову. Тогож року спала на шкотських купців несподіванка, бо мусіли під присягою зложити десяту часть свого майна: золота, срібла, готових грошей та доходів із ґрунтів на підмогу (subsidium) англійській короні, як веліла варшавська конституція з дня 5 грудня 1650 р. На місцевім терені не бачимо шкотських купців у дальших роках XVII в.

Крім Шкотів подибуємо тут досить вчасно, бо в першій пол. XVII в., купців Вірмен. Не місце тут говорити про сую ролю, яку відіграли Вірмени в колишньому торговельному світі та про значіне їхніх купецьких операцій, спеціально на терені нашого краю. „Вірмени то Орієнт під львівським небом — слова історика львівського патриціату й міщанства в XVI і XVII в. — їх кольонія стиснена побіля катедри, то шматочок Азії, кинений на руську землю... Як Львів вязав зі Сходом Польщу й якусь частину Європи, так Вірмени лучили зі Сходом Львів. Вони зістали сталим звеном між львівським торгом а найдальшими сторонами Орієнту після того, як упала Кафа, в їх руках спочивала головно організація торгівлі східними товарами, вони удержували правильну комунікацію караванну, з якої користали не тільки львівські купці, але й іданські, краківські, кольонські, норимбертські...“¹⁾ На ґрунті нашого міста — говоримо се на підставі знаного нам рукописного матеріялу — Вірмени не фігурують як монополісти торгівлі східними товарами, не оперують такими капіталами та не провадять купецьких трансакцій у такому розмірі, як їх земляки у Львові, одначе — се річ певна — не уступають їм у торговельнім хисті, проворности, знаню людських потреб, забіганок, словом людської натурі, взагалі у природнім таланті до купецтва. Задля сих прикмет мусіли цінити їх всі і всюди, а сама звістка, що в даній місцевости осядуть, була певною ворожбою її економічного розвою. Без належної свободи для своїх інтересів, обмежені у ве-

¹⁾ Władysław Łoziński. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku. We Lwowie 1902, str. 266 i дальші.

деню ремісничої робітні чи купецької крамниці місцевими правами, що тільки знали визнаців державної віри, а малу свободу й опіку давали тим, що належали до іншої релігії — так нпр. трактували Вірмен львівські права ще в XVII в. — вірменські купці мабуть радо годились осісти там, де не було жадних обмежень, тим радше в тім місті, де згори заварантовано їм протекцію можливого маїната. А саме такого опікуна найшли сі вірменські купці, що їм доля судила замешкати в Бродях, в особі великого гетьмана коронного Станіслава Конецпольского. Щоб зробити своє місто промисловим та торговельним, Конецпольський видає в р. 1638 письмо, яким заявляє, що бере під свою протекцію славетних Марка Сергіовича, Миколу й Захарія Марковичів та велить їм звербувати до свого міста купців та ремісників, яким прислугувати будуть свободи й прероґативи надані мешканцям Бродів¹⁾. Сю панську іваранційну грамоту один із названих Вірмен, Марко Сергіович, вже як *civis et viceaducatus iuris Armenici protunc Brodensis*, просить мійський уряд у р. 1641 втягнути в урядові мійські книги. Названі панські агенти мусіли, що правда, найти таки між своїми земляками в Явлівци й в другій вірменській колонії Каменці Подільським купців, які були-б радо прийняли протекцію Конецпольского та на „прероґативи і вольности“ міщан Бродів, про що згадав був вел. гетьман коронний у знаній нам грамоті, не дуже то годились, коли Конецпольський був приневолений видати для Вірмен нову грамоту. Сею грамотою з дня 29 грудня 1643 р. потвердив

¹⁾ Ся грамота гетьмана Станіслава Конецпольского втягнена в мійські книги звучить: „Stanisław na Koniecpolu Koniecpolsky Casztellan Crakowsky, Hetman Wielki Coronny, Buzky, Barsky, Kowelsky, Płoskirowsky starosta etc. Oznaimuie komu to wiedzieć należy, wszem wobec y każdemu zosobna iz wziąłem w protectią moje sławetnych Marka Serhiowicza y Mikołaja Zachariasza Markowiczow y onych za sług swoich rękodaynych przyjąłem, dawszy im to zlecenie, aby ludzi kupieckich także Rzemieśników rozmaitych, różnych narodów, do Miasta mego dziedzicznego Brodów zaciągli, w którym wszystkie wolności y praerogatywy Miastu temu powagą seimową nadane służyć będą. Żądam tedy W. MM. abyście onemu w sprawach sobie przez mie zleconych idącemu y wracającemu się, także y tym, których on do Miasta mego Brodów zaciągnął, bezpieczeństwo drogi warowali, y wolno wszędzie z domostwem, kupcami, y z sprzętem do Rzemiosła należącym żadnego na nich nie wkładając ciężaru przepuszczali. A dla lepszey wiary przy podpisie ręki moiey, Pieczęć zвычайna jest przyłożona. Dat. w Usciu die 11 Ianuarii 1638. Stanisław Koniecpolski. L. S.“

він Вірменам, що поселились у Бродах, привілеї, права, вольности й свободи, які мали з давен-давна в своїй метрополії, тобто Язлівці. Сі привілеї конфірмавали потім син гетьмана Александер і внук Станіслав та король Ян Собеский у заступстві свого сина Якуба в р. 1690¹⁾. Похід військ Хмельницького через Броди був причиною, що значне число й вірменських купців покинуло місто. Бо не без причини Александер Конецпольский приказує в р. 1650 своєму підстарості Трабінському висгавити знаному нам вже Вірменинови Захарієви Марковичови повновласть, аби звербував до Бродів купців вірменської й иншої народности та релігії²⁾. Поселившись у сьому кварталі міста, де мешкали міщани польської народности в сусідстві фарного костела, Вірмени принаймні по кінець XVII в. затримали свою відрубність: судились після власного правничого кодексу, мали своїх вйтів, лавників, удержували осібних священників, ходили на богослуженя до своєї церкви, ховались на своїм власнім кладовищі. Маємо одначе один конкретний випадок, що Вірменин піддає ся під права міщан польської і руської народности. В р:

¹⁾ Barącz, op. cit. et. 69—70.

²⁾ Пор. отсей документ, який виймаємо з актів. „Ad officium prae sens veniens personaliter Famatus Zachariasz Armenus civisque iuratus Brodensis patefecit ac praebeuit literas a Gno Dno Ioanne Grabińsku protunc subcapitaneo Brod., in quibus consensus pertrahendi extraneae nationis tum etiam variae religionis homines ad civitatem Brodi., petens illas actis suscipi et inferi, quarum tenor talis. Wszystkim wobec y każdemu zosobna, komu to wiedzieć będzie należało, wiadomo czynię, mianowicie panom Ormianom także y innym stanom religyey różney: iż daię ten uniwersał moy Sławetnemu Panu Zachariaszowi Markowiczowi, Ormianinowi, mieszczanowi y kupcowi brodzkiemu iako człowiekowi z cudzoziemskimi ludźmi żyjącemu, aby we wszystkim ludzi tych ubezpieczywszy imieniem moim, którzybykolwiek zaciągnieni byli przezeń dla mieszkania do Brodów, którym ia obiecuję wè wszystkim praw tych nie naruszyć według woley y rozkazania Iaśnie Wielmożnego Iego Mości Pana Alexandra na Koniecpolu Koniecpolskiego Chorążego Coronnego, Pereiasławskiego, Korsonskiego, Płoskirowskiego etc. Starosty, które są nadane Brodom od Przodkow I. K. M. y teraz potwierdzone przy szczęśliwey Coronathey I. K. M. y nadane są niektóre puncta potrzebne każdemu stanowi kupieckiemu należące. Do tego ieszcze to obiecuję że tych Panów kupców, których zaciągnie Pan Zachariasz dla mieszkania do Brodów, bioreę ich w opiekę pod ramię zamkowe, żeby nie byli podlegli żadnemu prawu pospolitemu ale w krzywdach ich powinien będę ich bronić y rozsądzać. Na co dla lepszey wiary y pewniejszego świadectwa pieczęć z podpisem ręki moiey przyciskam. W Brodziech 10 Iulii A. D. 1650. I. Grabinsky.

1650 Захарій Маркович „добровільно відступає, понехує й опускає вірменську юрисдикцію, а пристає до польської, зобов'язуючись при тім бути слухняним радцям та війтови та на їх зазив ставитись кожного разу, як се роблять мешканці релігії католицької і грецької“. Згодом подибати Вірмен на найвищих мійських урядах: у числі чотирьох радців чи консулів, ба навіть на війтівських кріслі. Так нпр. у р. 1694 консулом був Вірменин, названий на польський лад, Ян Асланович. Супроти вірменських купців українське населене міста носило в серці нелюбів і нетолерантність. „Ти не гідний бути війтом, бо ти не одного збавив шматка хліба, не одного несправедливо закував у кайдани; не повинен ти бути війтом, бо ти Вірменин, а Вірмени, Жиди, Цигани й Татари не мають своєї землі і віри“ — так „шкалював“, як читаємо в судовім позві, міщанин Іван Риндзюк — війтів син — як сам себе на суді назвав, Вірменина Якова Богдановича, під сю пору брідського війта, їдучи з ним на Україну відай у торговельних цілях у р. 1741. А вже-ж права, якими покористувались Вірмени в Бродях, мусли бути далеко швирші і користнійші, чим ті, що їх мали прочі мешканці міста. У р. 1694 міщанська депутація зі своїм бурмістром Францішком Шульцом на чолі заявила перед Якубом Собеским, що в той час був властителем Бродів, та висказала йому просьбу міщанства, щоби допоміг йому та дав ратунок у мійських фінансових клопотах. Між иншим делегати мусли жалуватись перед королевичем на своїх сусідів вірменських міщан, коли Собеский у своїм листі писанім зі Жовкви до губернатора брідської твердині згадує попри инше й таке: що тикаєть ся Вірмен, які *gaudent immunitate* сих маєностей, на яких у самому початку свого приходу з Поділя поселились, то повинні причиняти ся до спільних мійських видатків, бо прикупили собі більше таких домів, із котрих маєть ся платити мійські податки ¹⁾.

¹⁾ Сей лист королевича до губернатора брідської твердині наводимо в цілости, бо представляє цікавий причинок для історії передовсім міста. Лист датований із Жовкви дня 1 січня 1694 р., а адресований до Яна Крушинського — так звав ся губернатор. „*Supplikowali do nas Mieszczanie Brodzscy ze wielkie cierpią uciemienienie od przechodzących posłów kozackich nalezy tedy abyś WM. Pan tego dozierał, zeby kozacy nic sobie nadto więcy nie pozwalali tylko co usus kaze y Miasto z dobry woli swoiey wyswiadczy. Strony zas Ormian ktorzy gaudent immunitate tych dobr na ktorzych in primordiis zescia z Podola swego osadzeni są, ale ze więcy domow sobie przykupili iuz cum onere zwyk-*

Першими Вірменами, що поселились у Бродах, був Яків Пірумович і його зять Аслан Емірович. В р. 1634 вони набули на власність реальність Яна Бялбжеського а рік опісля вписали контракт „донації“ заключений у Камінці Подільським у брідські мійські книги. Ся реальність лежала біля католицького фарного костела при до нині знаній вулиці косяцельній. В р. 1636 Пірумович купив від Петра Руцького реальність при козикивській вулиці, яку сейчас і за ту саму ціну (200 зол. п.) відпродав своему землякови Вірменинови Муратовичеви. Яків Пірумович, се один із чільніших купців, знаний далеко поза границями Польщі. Як виходить із протестації, що її подав Пірумович у р. 1639 до місцевого суду, то удержував він торговельні зносини з далеким Сходом. Того-ж року Пірумович „civis et advocatus iuris Armenici Broden.“ вислав був свого сина Миколу до Антори для закупна товарів. В Текіртаку здібав ся з Миколою львівський вірменський купець Богос alias Тафрала. Приїхали до Яс і тут Богос підмовив митників, щоби приарештували Пірумовича. І справді забрали з возів між иншим дві бєдні (belni) чамлєту, які одначе невдовзі назад звернули. Через сю перепону в торгівлі Яків оцінив свою шкоду на 2000 зол. або й більше. Якийсь час спільником Пірумовича був Жид Авраам Шльомович, а коли оба розійшлись, Авраам мав ще доплатити Яковови двома ратами 600 зол. пол. На ярмарку в Краківці Яків Пірумович має кількадесять штук випасених волів. Не одним товаром торгує і його зять Аслан Емірович. У р. 1642 нпр. Аслан посилає з поташом на торг до Казимира свого фактора. Тоді законтрактує він закупно 40 бочок чистого, доброго й не-підозрілого поташу, який Асланови має привезти львівський ку-

łych podatkw mieyskich z tych tedy tenentur przykladac się do miei-skich expensow powinny Supplikowali y o tym ciz Poddani Nasi ze niektorzy Ichm. w Brodach albo w sąsiedztwie mieszkaiący czynią sobie sprawiedliwosc z Poddanych naszych brodzkich to osobliwie Wmm. zalecam abys omni modo tego przestrzegal y nie dopuszczal wszak kazdemu będzie satisfaktia z zamkowy sprawiedliwosci. Domy takze mieyskie aby takze w długach nie byli oddawane post excusationem Imm. concreditoribus przezco mieyskie podatki upadaia pilno zalecamy moze byc inszą drogą kozdemu sprawiedliwosc. Uskarzali się naostatek ze nieiaki pan Kotelnicki tam mieszkaiący intrigue sie w rozne inter-ressa a nie z pozytkiem Miastu y oprócz tego wiele roznyim kupcom winien został doirzyc tedy Wm. masz aby tego więcy nie było y co komu nalezy aby była satisfaktia za czym P. Bogu Wm. oddaie. WMP. zyczliwy wielce Iakub Ludwik Krolewic“.

пець Войдех Бочкович. З позву, який подав у р. 1646 Емірович, тоді вже вийт вірменського права, дізнаємось, що торгував також дорогими матеріями. Григорій Самуїлович — так звав ся його довжник — прийшов був до Асланового маґазину за атласом. Сторгував локоть по 6 зол. Всього атласу Самуїлович взяв 437 і чверть лікті на загальну суму 2600 зол. Коли одначе матерію приніс до себе і ближше їй придивив ся, переконав ся, що Аслан його обдурив. Замість атласу венецького, якого жадав, Аслан дав йому гірший, фльорентийський атлас. В додатку деякі штуки — як ствердили се й присяжні — цілком погнили й без вартости. Та найшов ся таки земляк Аслана, що тогож року „хитро й зрадливо засів ся на його добру славу між купцями та довів до втрати кредиту“. Аслан набрав був у згаданім горі році у краківського купця Піноці товариів на 18.300 зол. Довідавшись про се Вірменин Микола Хадзейович, купець із Замостя, підійшов Асланового кредитора й за половину поданої ціни відкупив від нього мембран Еміровича. По недуже довгім часі Хадзейович був у Львові, де здибав Аведика, Асланового фактора, що вертав із Туреччини з товарами. Аведик побачивши в руках Миколи мембран свого пана, викупив його заплативши цілу суму. Не мав Аслан щастя й до власної рідні. По смерти тестя оба сини небіщика, а Асланові шваґри Микола і Кшиштоф та їх мати Анна Пірумовичі загарбали всю спадщину, не допускаючи до поділу Еміровича.

Один із Пірумовичів, що був вірменським єпископом, навіть в нечесний спосіб хотів відсунути від батьківської спадщини свою сестру Зофію та її чоловіка Аслана Еміровича. Августин де Нервесович, нотар вірменського права, покликаний на свідка в процесі Аслана з шваґрами заявив, що Пірумович єпископ намовляв його, щоби вписав у вірменські книги декларацію Еміровича й його подруги, буцім то вони вже дістали від батька приобіцане придане.

З інших вірменських купців згадаємо ще про кількох. Марко Сергіович, що в р. 1642 був лавником вірменського права, торгує лосем та милом, Оліфер Пастернакович знов рибою (у р. 1642 нпр. вислав два вози риби до Варшави), а Шарак Вартерісович веде оживлену торгівлю з Туреччиною, з купцями у Львові та Іданьску. Вірменин Будах має клієнтів головно межн варшавськими шевцями, яким кредитує сафян нераз на дуже значну суму. Оліфер Фієньович, купець з Бродів і Теодор Буйна з Кременця висилають цілими лаштами пішоно до Ідань-

ска. Оліфер закинув був раз своєму спільникови, що затаїв і присвоїв собі два лашти пшона, або 42 корців. В акті з р. 1642 маємо згадку про торговельні інтереси иншого Вірменина Якова Хачедуровича. Він торгує волами; на ярмарку в Краківці має їх раз 91 штук, які продає Петрови Целєрови, купцєви з Познаня. Оган Кіркович не маючи готового гроша, а хочачи заспокоїти свого кредитора, купця з Персії Дзадур, що для екзекуції довгів від купців мусів нарочно приїхати до Бродів, сплачує йому довг 3000 тризлотових таларів бурштином. Мав сього бурштину три роди: дрібний, око вартости 3 талари тризлотові, середній, око по 5 таларів а головного по 7 таларів. Се був бурштин необроблений. Крім сього забрав Дзадур трохи бурштину обробленого. Весь товар представляв вартість 4000 таларів, в кождім по 3 зол. пол. Згаданий вже нами Вірменин Микола Маркович має прим. в р. 1653 спільника Вірменина Вартириса Кірковича, купця в Замостю. Маркович мав немалый клоніт із зятями свого спільника, які по смерти Вартериса не хотіли з ним обрахуватись. Бож претенсія Миколи до спадкоємців Кірковича представляла неаби яку дрібну вартість. У своїй протестації Маркович заявляє, що раз взяв від Вартириса, що торгував сукном: фалендишом і каразисю, в белях сього товару, продавав його разом зі своїм корінним товаром, але стратив, бо сукно зіпсуєте цвїллю. Потім дав був самому Кірковичеви на ярмарку в Язлівці 1200 зол., його-ж факторови Зітартови в Сгрию 1000 сафянів за 3000 зол., а вкінці через Павла Долгая, слугу угорського королевича Ракочія, передав був для Вартириса 760 таларів (в кождім по 3 зол. пол.), щоби купив шовкових коверців і „сїджене“ золотом оправлене. Вирочім знаємо ще про Марковича, що мав на людях багато грошей. Його довжником був нпр. в р. 1653 Яків Кшиштофович, купець у Замостю, що був винен Миколі 1300 зол. пол. Про брата Миколи Марковича, Захарія, можемо сказати, що був у ласці пана. На його приказ підстароста Грабінський дав Захарієви даром під будову площу, що колись належала до міщанина Яна Табачніка. Захарій торгує милом. У р. 1661 протестував ся він перед лавницьким судом на місцевого міщанина Карпа по своїй професії адепта ковальського куншту, що загвоздив йому коня, яким саме Маркович мав відвезти свій товар на ярославський ярмарок. Лавники реляціонували перед війтом: Захарій поправді навантажив цілий віз милом, два стоси мила

в комнаті і скриня з тимже товаром у пивниці, усе в ладі, щоби забрати на торг, та клопіт, бо кінь окалічив.

Акти, які ми мали під рукою, не подають нам ніщо більше про торговельні операції вірменських купців. Крім самих привищ не можемо ніщо сказати про тих Вірмен, що жили при кінці XVII в. На місцевому терені бачимо їх ще в 1-шій пол. XVIII в. По страшній пожежі в р. 1742, яка пожерла міліонове майно купців, Вірмени майже до одного вибрались із Бродів ¹⁾.

IV.

Дещо про цехи і ремесла.

Подібно як по інших містах і місточках польської Річи посполитої так і в Бродах усе ремісницьке житє концентрує ся у т. зв. цехах. Цеховий устрій дістав ся до Польщі з Німеччини та розширив ся тут так далеко, що захопив не тільки більші осередки промислового і торговельного руху, себто міста але, як сказано, навіть маленькі місточка; знайшов відповідну підставу для себе навіть на лівобережній Україні. Всюди цехи, як ремісницькі організації, старають ся затримати ті самі характеристичні знамена, що відрізняли їх від других верстов мійської людности. Як корпорація ремісників, що боронила своїх членів на зверх перед мійською старшиною, панським пленіпотентом, або іншими чинниками мійського житя, що напастували ремісників, як школа, що могла виховати добрих майстрів, вкінці як товариство, що матеріяльно й морально піклувалось своїми членами, цех представляєсь інституцією симпатичною. Але частійше наші симпатії звернуть ся у інший бік, коли побачимо сю ремісницьку корпорацію як замкнену саму в собі касту.

Не думаючи зупиняти ся довше над цеховим устроєм взагалі, зазначимо, що й брідські цехові корпорації являють ся як промислові, релігійні, а по части національні товариства; мають ті самі добрі і лихі сторони. І тут побачити найчастійше обох цехмистрів у тій самій ролі, в якій виступає ся цехова старшина по інших містах, перед мійським судом із жалобою на того, що відважив ся нарушити надалі цехови властителем міста

¹⁾ Вагаєц, *op. cit.* ст. 93—94.

цехові права чи привілеї, що не належачи до цеху або без його дозволу сьмів вести ремесло „на шкоду й неславу всеї цехової братії“.

В актах напр. в р. 1639 читаємо м. и. протестацію панського слуги шляхтича Пйотра Руцкого, що жалував ся перед судом на слюсарських цехмистрів, які присудили, щоби Прокоп слюсарчик за се, що був на роботі у Руцкого, купив бочку пива для цеху та воску на свічки до костела. Не повинен на будуче робити у Руцкого, бо він „партач, вкрав ремесло й умисно бере на роботу добрих ремісників, аби від них навчити ся ремесла“. В р. 1644 знова старшина кравецького цеху прийшла перед консулярний уряд із жалобою на Івашка кушніра, що „відважив ся спиняти кравців у їх ремеслі“, та не оповівшись ані перед панами радцями ані цехмистрами зробив комусь „надолок“. Відповідно до параграфу кравецького привілею суд приказав Івашкови заплатити на замок 3 гривни, на уряд 2 зол. а кравцям купити $\frac{1}{2}$ каменя воску. Подібних прикладів в актах дуже багато. Назвемо ще кілька. Так напр. у р. 1646 ковальський цех подав був до суду жалобу на Дамяна Стельмаха, боднаря, що не пошанував прав наданих цехови Станіславом Конецпольским, коли взяв собі до хати без відома цехової старшини ремісника для покінчення якоїсь ковальської і слюсарської роботи. Знов у р. 1665 гончарський цех жалував ся перед судом на місцеві сидухи, що без згоди цеху продають на ярмарці горці, миски то що. Або напр. під датою 20 марта 1679 р. подибуємо в актах протестацію „славетних (famati) панів цехмистрів і всеї братії кушнірського цеху“ на місцевих шаповалів, які без дозволу кушнірів купують скіри з вовною, через що нарушують права кушнірського цеху й доводять майстрів до великої страти. Місцевих Жидів-крамарів, що посміли зломити шевські привілеї, надані цехови Станіславом Конецпольским дня 18 марта 1678 р. — замітимо, що сталось се після того, як давні шевські привілеї показали ся неясними й неточними — та спроваджувати із поменших місточок виправлені чорні скіри ба, що більше, навіть готову жіночу й мужеську обуву й у крамах продавати, засуджує в р. 1723 панський урядник Беное на таку кару: заплатити на замок 100, до шевської скринки 50, до фарного костела 25 і стільки зол. пол. до конвенту о. Домініканів. Вже сі приклади показують наглядно найважнійше завдане цехової старшини, а рівночасно відкривають негативну

сторону цехових організацій. Тому що всяка чи внутрішня, чи стороння конкуренція була виключена, а в додатку в цехових правах з гори означене було число ремісників, самостійні майстри, члени цеху, використовували тих, що не могли користати з цехових привілеїв.

Скільки було в місті всіх ремісницьких організацій, чи там цехів, точно не можемо сказати. Мійські акти з р. 1628 но-туть такі цехи: шевський, кушнірський, ковальський, ткацький, кравецький та шаповальський. Згодом одначе повстають нові цехові організації, упадають одні, на їх місци з'являють ся другі. Так напр., як зазначено повисше, місцеві гончарі мали також свій особний цех, який одначе не дожив кінця XVII в., що впрочім стало ся і з двома давними цехами: шапкарьським і кравецьким. Їх місце заняли цехи тесельський і боднарський, а в першій половині XVIII в. ще цех різницький і пекарський. Та не можна сказати, що крім названих родів ремесла не було тут інших ремісницьких професій, але тоді — ба ще й нині в ремісницькім світі так водить ся — не всі роди ремесла могли концентруватись, головно задля малого числа майстрів, в особних цехових корпораціях. Напр. у р. 1629 до місцевого ковальського цеху належали всі ремісники, що „робили вуглем“, отже ковалі, котлярі та слюсарі. Пізнійше, а саме в другій пол. XVII ст., сей цех обіймає ще римарів, сідельників та мечників. До якого цеху належали малярі, гафтарі, фарбярі, золотарі, годі сказати. До котрогось цеху мусів належати й Леонтій Лихоходович переплетник, якого тестамент подибуємо в актах під р. 1632. Тоді Леонтій, званий *vulgo* інтролігатор, записав 3 євангелія до монастиря св. Миколи над Стиром, де велів себе поховати, 5 книжок, якієсь „Бесіди“, польську „Постилю“, „Толковий Отчеш“, „Матерію“ і якийсь „*Dziennik ruski*“ — як записано в акті — своему шватрови Іллі Лукіяновичови, а 25 зол., що винні люди за книжки, своїй подрузі Ульяні, якої майна більше стратив через свою недугу, як вніє у її хату.

Найпопулярнішим ремеслом було шевство. Ні один цех не міг похвалити ся таким числом членів, як цех шевців. Коли напр. у р. 1731 ковальський цех числив 28, кушнірський 19, боднарський 17, ткацький 8 оподаткованих майстрів, то шевський мав їх 61. Річ зрозуміла, що й податку шевці платили найбільше, кождий від 1—2 зл. грош. 10. Загалом визначено у згаданім що-йно році податку для шевців 87, ковалів 30, кушнірів 20, боднарів 25·10, ткачів 8 зол. п.

„...без ремесла ми бідні люди мусимо йти геть із міста, а місто нічим, тільки ремісником славне“.

Скільки правди в сих словах, скільки зарозумілості на свій стан, скільки резигнації на тепер, а фатальної ворожби на будуче! А тими саме словами кінчили свою жалобу перед лавницьким судом дня 11 мая 1628 р. брідські шевці Семен Палюхович, Ясько, його зять Матвій, зять Савчики, Бакун, Ясько Довбало, Ілько та Павло, всі — як вказують їх імена й прізвища — руської народности чи там „грецької релігії“, як волять мійські акти звати нераз Русинів. І хоча житеві умовини для всіх ремісницьких професій були тут однакові, хоча доля для всіх ремісників не раз не два була мачохою, а нужда не рідко заглядала в ремісницьку робітню, то кожда професія чомусь уважалась чимось ліпшим, не понижаючим, як шевство. Не доцінювано шевців як слід, інсоровано на кождім кроці, навмисно закидувано їм в очи, що самі себе не вміють шанувати, часто напастовано братією інших цехів. „Бігме, в ніщо обернетесь — ворожила міщанка Савчиха, даючи шевського цехмистра Івана шевця — бо ось вже почали на старців-прохачів сходити“. А певно вона виповіла сі слова після того, як Матвій Швець, не могучи ніяк полатати своїх довгів, вважав за найвідповіднійше лишити своїм вірителям усе своє майно: хату, огород, інвентар та з жінкою і діточками втечи з міста. Всього довгу мав Матвій несповна 100 зл. Минуло 60 кілька літ від Савчишиної ворожби, коли про шевців відозвав ся в коршмі Мошка Колтуноватого цехмистр слюсарського ремесла Стефан Кунашевич: „Кози не худоба, шевці не люди“. І хоч шевці старались поправити, а властиво піднести свою репутацію в очах інших ремісників, хоч іноді до смішної пересадки контролювали один одного, аби не зробив чогось такого, що могло-б усій шевській братії нанести сором, хоч прим. Ілька Шевця потягнуто перед суд на донос таки другого шевця за се, що він ходить із псом по вулиці, хоч, як ні один другий цех, шевське брацтво сміло обстоювало за своєю честю позиваючи того, хтоб пробував її нарушити, то все таки не змогли вони виробити собі сеї поваги, якою тішились адепти иншого ремесла. „Мене люди цілують у руки, а ви шевці будете мене цілувати деінде“, лаяв шевців о. Іван, парох свято-юрійської церкви, на ганьбу й нечесть усій шевській братії, як читаємо в протестації панів цехмистрів, внесеної ізза сеї лайки на названого священника перед

лавницький суд. Михайло Величко з простої особистої ненависти до свого зятя Саф'яничка, що посварився зі жінкою та приволовив її втечи до батька, не без того, аби й дошкулити всім шевцям, позиває недоброго чоловіка своєї доньки до суду за се, що він якимись чарами підояв йому хатній поріг. На доказ своєї правдомовности Михайло ставить свідків, а один із них sub conscientia зізнає, що разом із Саф'яничком їздили по селах шукати ворожбита. Саф'яничок заїхав наперед до попа в Черниці, просив його о чари, аби чорти принесли його жінку від тестя, а коли се не станеться, аби нею трясли. Поп не вволив його просьбі, тому Саф'яничок поїхав до Маркополя, де проживала славна баба Галайчиха. Вона відразу пізнала, яке горе лежить йому на серці, що сумно дивиться на людей, але нічого не порадила. Вкінці найшлась в Олексинці ворожка, що за дві пари чобіт дала йому ліку і навчила, як других чарувати. Чародійські заклинання та приповідки списав собі Саф'яничок на цілому аркуші паперу.

Була одначе пора, коли шевці нарobili чимало клопоту й мійській старшині і панському пленіпотентови. Стало се у названім нами році, коли то перед присяжними лавниками явилась делегація шевців. Не жалувались вони ні на мійську старшину, не завів їх перед суддів гнет зі сторони панських слуг, але прийшли просити справедливости за кривди, що їх терплять від власного уряду: старшого цехмистра Іванка, його товариша, Яська, молодшого цехмистра та від інших братів-шевців. Бо в самій річі, як виходить з їх жалоби, їх положене було страшне: хотіли працювати, вести по божому своє ремесло, а тут власний уряд не дозволяв. Оба цехмистри в порозуміню із другими шевськими майстрами установили *numerus clausus*, а поза призначене ними число самостійних майстрів нікого більше до свого цеху не приймали. Свій вчинок опирали вони на привілею Лукаша Жолкевського, де по правді не було сказано, яке число шевців має бути в місті, а тільки загально, що брідські шевці мають користати з тих самих прав, які надано шевцям місточка Буська. Закидувала обом цехмистрам депутація, що марнують цехове майно, бо крім двох свічок, що горять у костелі, не справлено жадної прикраси ні для цеху, ні для міста. Обдирають вкінці бідніших, бо винаймають тільки 10 яток, число ними самими означене, та велять собі за них високо платити. Суд рішив вислати одного шевця і лавника з ли-

стом від панів райців і пана вїта до буського уряду й цеху з просьбою о копію привілеїв наданих тамошнім шевцям. Сталося однак не так, як судді присудили. Цехмистри знаючи, що принесені в копії привілеї цеху в Буську далеко не такі, як сі, що вони самі собі установили, понехали присуд суддів та післали за шевськими привілеями до недалекого місточка Щурович. Сі привілеї вони показали перед судом. Штучка і смі разом не вдалась. І в щуровецьких привілеях не було згадки, кілько шевців має бути в місті. Два тижні після позву покривджених шевців і на їх виразну просьбу зійшли ся: пан Куровський, брідський підстароста, що із наказу панського намісника Концкого мав пильнувати „порядку“, Матис Мїодкович, що підсю пору сидів на бурмистрівській лаві, панове радці Марцін Цеславський, Хома Селейко, Іван муляр, також пан вїт Станіслав Кусенецький, панове лавники Марцін Пленардович, Станіслав Пуц, Ілля Лукіячук, Федор Попів. Для упорядкованя справи прикликано також панів цехмистрів старших і молодших, а то: Гарасима й Васька від цеху кушнірського, Ілька і Собестіяна котляра, старших ковальського цеху, Войцеха й Ілька, кравців, Мартина й Івана, ткачів, Івана й Яська, шевців, Войцеха і Грітля, шапкарів. Сі особи — читасмо в акті — вглянувши в цілу справу та переконавшись про нелад і здритство серед шевського цеху, що виходить на шкоду для цілого міста і наносить сором і догану від сторонніх людей, маючи на оці добро міста, яке нічим тільки купцем і ремісником вславляє ся і збогачує ся, постановляють, не нарушуючи в нічим сього привілею, який мають, аби кожний лишив ся при своїм ремеслі. Новий майстер повинен виказати ся своїм правесним уродженем, чесним визволенем, для цеху справити гостину „kolacue“, як се практикувалось і передше, до братської скринки заплатити 6 зол. і гр. 12 титулом вступу та купити воску, що було й давніше. Не буде ніхто обовязаний ставити в цеху бочку пива, бо сей доси практикований звичай не мав своєї підстави навіть у тих привілеях, що показувано перед судом. Що до числа, скільки майстрів має бути в місті, се точно означить милостивий дідичний пан, коли Пан Біг дозволить йому щасливо вернути домів. А молодшим наказує ся, аби, зійшовшись у цеху, перепросили наперед обох своїх цехмистрів, старшого і молодшого, потім усю шевську братію та проживали в згоді і любови, як було в них у давнину та як тепер дієть ся по інших цехах. Ухвала має бути вписана

у вїтївськї книги, а її ориґінал запечатаний мїйською печатку відданий нанам цехмистрам для переховку в братьскїй скринці.

Не найшовши на жаль між актами привїлеїв, якї мав кождий цех, не подибавши нї їх копїй, не можемо відповісти на незвичайно інтересне для нас питанє, як цеховї права відносились до ремїсників руської народности, чи іварантували їм напр. право бути вибираними на цехову старшину. Маючи під рукою вислїд виборів мїйської старшини, значить вїйта, радцїв, лавників, цехмїстрїв та столових — звичайно вибрано двох, інколи 4, а їх обовязком було помагати цехмистрам при судї, екзекуцї судових вирокїв, пильнувати порядку в костелї або при братьскїм столї в цеху — за останнї роки XVII в. і за кїлька лїт першої пол. XVIII в. можемо напевно сказати, що ремїсники руської народности не мали тут своїх цехїв, але належали разом із ремїсниками Поляками до спїльних цехових корпорацїй. Така-ж була поведїнка всюди по мїстах і мїсточках на тїй терїторїї української землї, що найранше зазнали польського панованя. Як деінде так і тут злучене ремїсників двох рїзних народностей в однї спїльнї корпорацїї не все відбувало ся спокїйно. З акту 1644 р. довідуємо ся, що брїдєскї ткачї Русини заявили рїшучо, що не хочуть мати з ткачами польської народности спїльного цеху. Свою опозицїю показали вони тодї, коли з приказу дїдича цехмїстри ткацького цеху в Буську реорґанїзували брїдєскїй ткацькїй цех. Коли „буськї фундатори“ наказали брїдєским ткачам Русинам, аби вписались у той самий реєстр, де вписались вже ткачї Поляки, Русини гордо відозвались: „Не будемо вписуватись, анї на цех платити, хоч нам, до дїдька, і кажїть“. Ткачї польської народности стали просити своїх товаришїв грецької вїри, потїм почали грозити, а що ї се не помогло, Поляки самї вписали Русинїв до цеху. В додатку Томаш Пшеворскїй і Войцех Гойко, цехмїстри ткацького цеху, внесли від себе і від всеї своєї братїї жалобу перед консулїв на братїв сього ремесла грецької релїгїї „із są turbatorami porządku y prawa przeciwno woleу y rozkazaniu I. W. I. M. Pana y Dobrodzieia Naszego...“ Що тикаєть ся знова виборчої процедури, то відай вже з давен-давна був звичай, якїй згодом став ся правом, що в тих цехах, де руськї ремїсники мали значне число своїх членїв, або навїть переважали ремїсників польської народности, одного року старшим цехмїстром був Поляк, а молодшим, чи другим, Русин, другоюж року ролї були помїнянї. Маємо одначе приклади, що

обома цехмистрами рівночасно вибрано Русинів. Так напр. у р. 1733 на чолі ковальського цеху стоять Тимофей Білоколячк і Дмитро Висоцький. Характеристична річ, що коли така практика була можлива в ковальськiм цеху, то не подибати її в тій корпорації, де Русини мали абсолютну більшість своїх членів, значить у шевськiм цеху. Що більше, був час, що шевці-Поляки намагалися конче позбавити руських шевців репрезентанта. Сталося се у р. 1662 і то вже після покінчення звичайної річної елекції. „Славетний Гарасим Пилипович — читасмо в актовій книзі — цехмистр шевськiй, брідеськiй із братією сьогож цеху грецької релігії „uroczyście“ протестував на Стефана Козіка, цехмистра, Матіяша Трёмбовского, Анджея, його зятя, Яна Козіка, Блажея Малого, Станіслава Янчиного, Пйотра Кірчишиного, Іжегожа Порошковича, Марціна й Станіслава Подтурского й на Марка Станіславовского, що вони відповідно до звичайного річного порядку й цехового привілею по елекції панів радців приступивши зараз до вибору цехмистрів так справили ся, що мене, який вже від кількох літ сидів на уряді цехмистра, невідмінно й на теперішній рік спільно і згідно з братією моєї грецької віри поставили своїм цехмистром (чого я не бажав і вимагав ся). Тепер висше названі католики збунтувавшись хотять змінити свій вибір і мало що не деградуєть мене зі старшого, що наносить немалу ганьбу і мені і братії сьогож цеху грецької релігії“. Та на вписаню сеї протестації в міські акти ціла справа скінчилась.

Між иншим у цеховім устрою треба шукати причини обиди, яка не раз, не два спадала на ремісників руської віри від їх товаришів католиків. Загал руських ремісників бачив наглядно, що його грецька віра не тішить ся тою опікою, яку має католицька. По цеховим правам Русини-ремісники мусіли брати участь у католицьких богослуженнях та процесіях. Особливо корпоративно виступали вони разом зі своїми товаришами Поляками в часі процесії в день латинського Божого Тіла¹⁾. При низькiм рівені просвіти, недостачі свідомого і відданого свому народови духовенства та загальній матеріальній нужді не трудно було руському ремісникови покинути свою релігiю, а з нею і народність та опинитись в рядах ісповідників державної віри і упривілейованої польської нації.

¹⁾ По пивішний день є звичай, що ремісники Русини разом з Поляками ідуть в процесією в день Божого Тіла, а не дієть ся того в часі Йордану.

V.

Церкви, шпиталї, школи, місцеве духовенство.

На цілому просторі українських земель, що підлягали польському панованю, церкви відіграли важну роль в культурнім життю нашого народа. Біля них, головню по містах, завязують ся братства, що дбають про потреби самих церков та помагають морально й матеріяльно своїм громадянам. В менших містах церковні братства закладають шпиталї і школи, по більших, де обставини були кращі, крім домів для немічних і калік бачимо при братствах висні наукові заведеня та друкарні. Церковні братства в XVI і XVII в. — се охоронний мур перед златинцєм, се забороло проти денаціоналізації. Особливо в XVII в., сей саме вік маємо на думці, питане національности вяже ся з релігійною приналежністю одиниці. Стратила вона свою грецьку віру, ео ipso попала в чужий національний табор.

Полишаючи на боці сі причини, що викликали масову дезерцію із руської церкви а рівночасно з рядів свого народа, наведемо як клясичний приклад сього процесу передову верству нашої суспільности, її шляхту. Потомки недавніх іще оборонців віри й руської народности стають горячими сподвижниками державної релігії, ревними апостолами ідеї польського панованя над українськими народніми масами. Ще трийцять літ не минуло, як умер славний князь Константи́н Остроже́ський, невмолимий ворог унії, а вже його внучка „звістна свуїтська праведниця“, Анна Альбіза Ходкевич, побудовала в самім Острозі богату свуїтську колеґію, а по ріжних місцевостях своєї широкої посеїлости силу костелів; в додатку зневолила всіх руських священників своєї держави що року з'являтись в Острозі для участі в латинській процесії в день Божого Тіла. Князь Вл. Дом. Заславський, що володів другою частю майна князя Константина, видав у р. 1630 наказ, аби духовні, що сидять в його добрах, примусово покидали свою віру та приймали унію.

Правда, попри інші причини, особливо невідповідний метод пропаґанди унія викликала з боку українського народа сильну реакцію, що принесла Україні руїну, а Польщі зарід політичного упадку. Загальна нужда і темнота розпаношили ся на сій землі, де колись гарно розвивались письменство та штука. Безпросвітне й бідне духовенство, ганьблене й поневіряне шляхтою, ділило з другою широкою верствою народа

ту саму сумну долю. Не пішло до ліпшого в сьому положеню руського духовенства навіть тоді, коли унія з кінцем XVII в. святкувала тріумф побіди над православем. Львівський єпископ Осип Шумлянський, якого ціла діяльність під кожним зглядом не викликає в нас ні крихти симпатії для того церковного вряха, бачив се прикре положене свого стада та замість забратись широ за реформу від самих основ, подбати передовсім про образованє тих, що мали вказувати народови дорогу, він став моралізувати своє духовенство, дорікаючи йому (в книжці „Метрика...“ вид. 1687 р.), що волочить ся по празниках, де оповідає собі ріжні байки, видумує загадки, а впившись зневажає себе обопільно. Єпископ накинув ся на священників — іноді крайних нуждарів — що носять ся як мужики: на ногах у них ходаки, чи постолы або дегтьові чоботи, на голові якась кучма, синя сукмана заболочена, кудли й борода непрочесані, словом священник як околіт іде в церкву до служби божої або на публичне місце. Радить проте священникам, справити собі ношу відповідну свому станови. Іншої ради не вмів, чи не хотів дати сей владика...

Не инакшим житєм жило руське духовенство в Бродах. У свойому місци наведемо кілька епізодів, що докинуть цікаві причинки до історії сеї висшої верстви нашого народа, його матеріальної і духової недолі.

Ще на початку мин. віку Русини міста Бродів мали три самостійні парохії: при церкві Рождества Пр. Богородиці, св. Юрія та Честного Хреста. Четверта осібна парохія була при церкві під покровом св. Тройці на поблизких, можна сказати передмістю, Великих Фільварках. Із вичислених церков не стає тепер честно-хрестівської церкви, що стояла на тому ґрунті, де нинішні т. зв. стрілецькі касарні. У р. 1808 ухвалено розібрати сю церкву, а 22 літ опісля переведено ухвалу в діло. Самих парохіян прилучено в р. 1811 до парохії при церкві Рождества Пр. Богородиці. У тім самім році сталось те саме і з другою доси самостійною парохією при свято-юрійській церкві. Фільварецька парохія зістала філіяльною богородичною дещо пізнійше, бо в р. 1823. Почавши від сего року недавно ще самостійними парохіями управляє один священник, парох при церкві Р. Пр. Богородиці, якому щойно в р. 1844 додано до помочи сталого сотрудника. Подібні редукції парохій відбули ся в дуже богатых місцевостях, се лежало в програмі реформ, які Австрія, забравши по першім поділі Польщи Галичину, поста-

новила тут перевести. За часів польського панованя можна було часом подибати в однім селі або на передмістю три або чотири церкви, стільки плєбаній і очевидно священників. До зросту числа церков та парохів приложили немало своїх рук самі руські владики, бо чим більше було парохій, тим більші були доходи єпископа.

Коли ходить о означене часу, від коли існують згадані горі церкви в Бродях, друковані жерела подають нам дату будови тільки одної і то наймолодшої в усіх чотирьох церков, іменно церкви св. Трійці. Поставлено сю деревляну церкву в р. 1744 ¹⁾. Теперішня парохіяльна церква Р. Пр. Б. і свято-юрійська належать до найстарших будівель міста. В рукописних матеріялах вони згадані вже в перших десятках літ XVII в. І коли понизше наведемо жерельні вістки про існуване сих церков у сьому часі, робимо се не тільки зневолені самою темою нашої розвідки, але маємо на думці ще одну обставину: справити вислів сих людей, що рішали про давнину одної із церков та навіть відважили ся заявити, що церква Рождества Пр. Богородиці — се католицький костел — вимурований у другій половині XVII в. та відданий брідським Русинам про usu в другій пол. XVIII в. Так орекли делетати збору консерваторів для східної Галичини, провіривши очевидно справу на місці ²⁾. Не чіпаючи питаня, які признаки самої будівлі та інші вістки навели членів консерваторського збору до висловленя категоричної гадки, чи лишень сам романський стиль, в якім збудована ся церква, чи може ще інші мотиви, спробуємо на підставі документального матеріялу виказати існуване сеї церкви, не „костела“ далеко вчаснійше, чим думали панове консерватори.

„На просьбу пана Станіслава Кусенецького — наводимо буквально слова акту писаного по польськи, а захованого в одній із найстарших актових книг місцевого мійського уряду — брідського віята, вислано в хату Василя, Селейкового зятя, Мартина Цирулика й Іллю Лукіянчика, присяжних лавників, аби вислухали завіщане, яке Василь, хоч хорий на тілі, але уваги і розуму доброго, добровільно робить, що відступає 30 зол. п. на дві церкви і шпиталь руський...“ Стало ся се — як зазначено на документі дня 3 мая 1628 р.

¹⁾ В. Щурат, Церкви гр. кат. парохії в Бродях. Сьвіт, ілюстрована часопись для руських родни. Рік II, 1907, ч. 5, ст. 78—80.

²⁾ В. Щурат, статя цитована.

Про які дві церкви думав міщанин Василь, записуючи для них зі свого невеликого майна названу суму? Коли перекинути кілька дальших листків згаданої збірки актів, знайдемо під датою 18 мая 1628 р. таку записку. „Перед адвокатським урядом, то є адвокатом у той час, Станіславом Кусєницьким, являють ся панове міщани а саме пан Павло, старей радця, Лука Таданський, Микола швець, старший радця та Микола Пульханчик і жадають від вїйтівського уряду, щоб записано в книги „postanowienie“, яке зробили з паном Іваном Улечкою для потреби Божого дому, себто церкви св. Юрія, а ся угода має бути вписана тим способом. Золотих 300 без 13 грошей громадських „parafiey Iura Świętego“ пан Іван, Лука фірман, Олекса, Лесько, Корнило розібрали межі себе, їдучи в пруську дорогу, ба й до Іданьска. Згадані в акті панове роблять пана Івана Улечку на дорозі паном сих грошей, чого підіймає ся й Улечка й записує їм, що — дасть Біг приїхати до Іданьска — пан Іван Улечка, зібравши разом сі гроші, має, повинен і зобов'язує ся купити дзвін до церкви св. Юрія на хвалу милого Бога. А той дзвін має важити, ні більше, ні менше, тільки каменів (kamieni) двацять, винявши такий випадок, якби трафило ся, що дзвін або камінь, або пів, або чверть не доважує або переважує; що пан Іван більше приложить із грошей над сю суму, себто зол. 300 без грошей 13, то висше названі панове повинні, коли його П. Біг принесе, звернути йому сю надвижку in instanti. А коли-б пан Іван не купив дзвона, повинен привезти сі гроші завязані, не обернувши з них ані золотого, ні чвертника, ні шага ні на власну потребу, ні на позичку другому. Обіцяють також панове Іван Улечка й Лука з доброго серця на хвалу милого Бога сей дзвін власними кіньми привезти до Бродів, за що громада не має їм ніщо дати“. До якої конклюдії можна дійти на підставі поданого документу? Церква під покровом св. Юрія була побудована вже в першій четвертині XVII в., коли в р. 1628 не мала ще дзвона. Довідуємось вкінці з цитованого акту, що вже в сьому часі була при ній самостійна парохія, бо сума призначена на закупо дзвона виразно означена як майно парохії св. Юра.

Другою церквою, що мала часть у записі знаного нам міщанина Василя, була церква Різдва Богородиці. Судячи з місцевої традиції, а навіть і фактичного стану, в яким вона находить ся тепер — мури осілись у землі по верх 2 m рахуючи від т. зв. „цоколів“ — вона мусить бути старшою від святоюрійської

церкви. У збірці актів, вписаних за часів віята Марціна Пленардовича, занотовано під р. 1630 контракт купна й продажі, який заключили „Wielebny oscies Stefan protopor Cerkwie Przeczystey“ як продаюча сторона і Гриць Стукальчик як купуюча. Сього о. Стефана Кульчицького — таке було його родинне призвище — здибуємо між свідками, яких спросив міщанин Іван Кустинський, коли в р. 1627 вписував у мійські книги шлюбну інтерцизу.

У другій пол. XVII в. брідські Русини мають вже третю церкву під покровом Воздвиження Честного Хреста в дільниці т. зв. новім місті. Не можемо з усею певністю сказати, чи будову сеї церкви викликала сама потреба, значить збільшене число руської людности міста, чи може спричинили се невдоволене новоміщан, яким може за далеко було ходити до старих церков, чи вкінці, що найправдоподібнійше — незгода між парохами і мешканцями згаданого кварталу, якої відгомон міг відбитись о мури єпископської резиденції в Луцьку та вплинути на владу, що не без особистого, як знаємо, хісна міг зізволити на основане третьої парохії. Се певне, що в р. 1661 при новій церкві була вже самостійна парохія зі своїм парохом. Така сепарація новоміщан не могла — річ зрозуміла, з тих самих мотивів, задля яких єпископи радо годились на креоване нових парохій — подобати ся обом парохам. Хоч акти нотують, що для розширення божої хвали в місті Бродах ісповідники „грецької релігії“ збудували нову церкву, то варавом подають, що між о. Яковом Віроzubом, протопопом при церкві богородичній і о. Дамяном, парохом святоюрійської церкви, з одної сторони, і пресвитером новомійської — так дуже часто записана ся церква в мійських актах — було непорозумінє, яке перейшло й на самих парохіян. Легко догадати ся, де лежала причина сеї незгоди; причина була та, що новоміщани домагались від обох старих парохів, аби призначили якусь скількість міщан на утриманє нового пароха. Оба парохи очевидно не думали сповнити бажанє новоміщан, рішенє вийшло щойно від панського заступника Подсендковського, який вислав до радців письмо, наказуючи їм вволити волю мешканців нового міста та перевести поділ парохіян¹⁾. Сповняючи „волю і наказ“ управителя панського

¹⁾ Подаємо в ориґиналі сеї лист панського пленіпотента: „Moy łaskawi Panie Woycie y łaskawi Panowie Burmistrze Brodzczy. Iz na chwałę Bozką nowa cerkiew iest zbudowana, a obywatele Religiey Greckiey sami między sobą zgodzić się nie mogą, upraszam, abyscie

майна панове радці видають таку ухвалу: аби панове парохіяни всіх трьох парохій, себто при церкві Рождества Пр. Богородиці, свято-юрійської та сеї нової призначили по одному писареві, які разом із доданим їм від мійського уряду лавником спишуть усї доми мешканців грецької віри починаючи від замку й опісля в інвентарем у руках переведуть поділ. Згідно з бажанем панів радців має се стати ся зараз слідуючого дня.

Опіка над майном кожної церкви спочивала в руках вибраних парохіянами тунторів або провізорів. Допускали до управи також і пароха. На церковний масток складались: записи міщан, отже леґовано на церкву: ірунт, готові гроші, ношу, лупане срібло, віск на світло, яким рідко відай журились, бо кожда церква мала річно значну скількість фунтів воску, що купували виновники після декрету мійського суду. Готівку найчастійше роздавано на процент, а ірунт арендовано.

При обох старших церквах маємо вже в першій половині XVII віку шпиталі. Мешкали тут не тільки крайні нуждарі та каліки, частійше міщани, що були властителями невеликої, що правда, реальности, але такої, що могла дати їм прожиток. Не маючи ближшої рідні або завівшись у надії найти спокійний куток при своїх дітях, ішли на старі літа в шпиталь, де за гроші мали поміч і опіку. В актовій книзі під р. 1636 подибуємо завіщане одного з таких міщан, що на старість замешкав у шпиталі. Зі свого майна а саме готівки 100 зол. записав Дорош, по своїй професії ткач, о. Семенови пресвитерови церкви Пр. Богородиці 30 зол., щоби „відповідно до християнського звичаю практикованого в грецькій релігії“ подбав про його душу, на шпиталь зол. 20, які належить обернути не на пожичку, але на страву для бідних, а 20 вкінці золотих треба заплатити за похорони й два обіди для старців. У мійських книгах із р. 1694 записано знов, що міщанин Герасим Кишка й його подруга за се, що останні літа свого життя переживали в богородичнім шпиталі, записують на шпиталь своє поле, копань. Павло Гаврилук, що на старість замешкав у честнохристівськїм шпиталі, певно лишив по своїй смерті шпитальним опікунам тих 67 зол., що взяв за свою реальність на передмістю. Памятали про шпиталі і ті міщани, що не користали зі шпи-

Wm. upatrzawszy czas sposobny podział między parafianami uczynili, a to ulicami poblizszemi cerkwie kazdey. W Brodziech 7 Novembris 1661. Wmosciom zyczliwy przyciaciel Jan Franciszek Podseǳkowski“.

тальної помочи й опіки. Подамо кілька зразків. Так нпр. вдова по Івані Шаленім, якій чоловік полишив доволі гарне майно: дім, два огороди, крамницю у ринку, пару коний, пару волів, дві корови, 14 овець, ладуючись на тамтой світ записує у своїм завіщаню 1637 р. четверо овець разом із ягнятками на шпиталь, а 20 зол. на позолочене хреста або чаші до богородичної церкви. Спадкоємець повинен — так бажала собі Іваниха — що року давати з пасіки по горцєви меду до шпиталю. Рік перед тим летатом Стефан Милник, „як добрий християнин і довголітний опікун шпиталю“ записує по вічні часи для нього один свій огород. Маруся Авдикова, якої завіщане подибуємо в актах під р. 1635, записує шпитальєви мацю жита й 8 „подвик“ для баб у шпиталі. На шпиталі призначувано звичайно частину тих кар, що їх платили виновники по наказу лавницького суду. Так нпр. у р. 1660 лавники засудили Гриця Козинського, що сидів трийцять кілька неділь на віру з Анною родом із Белза та „*nabawij ią płodem*“, купити 5 фунтів воску до костела, стільки до обох церков, а до шпиталів католицького й обох руських по одному золотому заплатити. Іншому знов міщанинови Кништофови Іавліньському, що в суді не пошанував радцю Оклейского, бо сказав, що він веде його до знищія, присуджено в тімже році купити три фунти воску до костела, стільки до обох церков та хліба по золотому до шпиталів польського й руського.

Крім шпиталів брідєські Русини мали при кожній церкві свої школи. Були се парохіяльні шкільки, де вчили дяки під доглядом своїх священників. Характеристичним, а притім відрадним являєть ся факт, що нпр. при церкві Честного Хреста маємо школу невдовзі, як покінчено будову сего храму. У р. 1662 о. Ігнатій Мрововський і сотрудник честно хрестівської церкви, о. Федір Чернигович, внесли до суду протестацію на міщанина Валентія дьогтяря, що запитий підстрілив сина й сестрінця о. Ігнатія, студентів новомійської школи, які не роблячи нікому жадної пакости спокійно ходили по хатах за милостиною. При школі була кімната, де мешкали сироти або крайно бідні. Крім мешканя „павпри“ не діставали від парохії жадної підмоги. Про харч муєли самі дбати. Разом зі своїми вчителями ходили в часі Різдва Христового з колядою а підчас Великодних Свят „по волочїлнім“¹⁾, за що діставали від міщан

¹⁾ В акті під датою *feria quarta post festum Paschae* (12. IV.) 1651 написано, що дяк ходив „*według zwyczaju po włoczebnym*“. Звичай ходити

нагороду. Коли нужда заглядала в вічі дякови й його студентам, а не траплялась оказія, щоби легально дістати страву, ученики разом із своїм учителем радили собі так, що викрадали міщанам поросята, кури, гуси то що. Так впрочім промишляли й студенти місцевої польської академічної кольонії, як довідуємось в акту з р. 1642. Директор „Academiei Brodzkiej“ Ян Марцінковський не рідко мусів переводити ревізію у своїх студентів, а вже правильно кожного року по лат. святі Трьох Королів, коли студенти старим звичаєм ходили зі звіздою по міщанських хатах, де „одні співали, другі пили, а треті, бо було їх чимало, дивились по кутах, де що лежить та, saluo honore, крали“ — як говорив на суді один із міщан. Польське міщанство не любило студентів руських шкілок, про що свідчить кілька протестацій записаних у мійські книги. Парох богородичної церкви о. Яків Вірозуб жалував ся в р. 1660 перед судейською лавою на міщанина Станіслава Терлецького, що напастує школярів його школи; нападає їх на цвинтарі зі шаблею в руці, стріляє з пістолета а навіть, притрафилось, поровбивав їм горнятка, з якими ходять по вулицях, просячи страви.

Як вже висше згадано, місцеве руське духовенство не було инше, як деінде. І тут бачимо його непросвіченим, бідним, пониженим в очах пана, не дуже респектованим мійським урядом, нешанованим — по найбільшій часті з власної вини — самими міщанами. Пан, з якого руки священник діставав презенту на парохію, не дуже журив ся його вінованем. За цілих сімдесять і кілька літ подибуємо раз одніський згадку, що властитель міста один із Жолкевських, мабуть Лукаш, дарував парохови при богородичній церкві о. Стефанови Кульчицькому сіножать на Бучині, а коли її забрано пізнійше під мійські пасіки, парохови призначено иншу на Сопілничу. Не знаємо, чи саме ся сіножать була предметом спору, який судили лавники в р. 1661. Тодішній парох богородичної церкви заскаржив був Якубовського, дідича сусіднього села Дітковець, що забрав йому з сіножати сіно, як визнав поставлений паном свідок — 10 фір. Цікаво визнали панські піддані, мужики з Дітковець, що мали означити границю панської і попівської сіножати. Перед суддями заявили в часі Воскресеня „по волочілнім“ або „з Христос воскрес“ переховав ся до нині нпр. в селі Ражневі і Чехах (Брідщина). Хлопці витають гадів словами: „Христос воскрес! Дай вам, Боже, стареньким сто літ прожити, а мене маленького писанков надгородити“. Про сей звичай у Великоросів і Поляків згадує В. Гнатюк у своїй збірці „Гайвки“. Матеріяли до української етнольоґії, Т. XII, ст. 9—10.

коротко, що справи не рішили: бояли ся, щоби протопіп не кавав їм присягти, то знова не присудили в хосен о. Вірозуба, боячись свого пана. Дехто з парохів старає ся набути невеличку земельну посілість, як пр. о. Василій, що попував при свято-юрійській церкві. Він придбав собі в р. 1646 ґрунт під пасіку в пекарнею, огородом, садом і полем за суму 50 зол. А вже його попередник о. Іван Василевич цілком не пристращав ся до таких річий; цілими літами він таки добре бідував. З акту в р. 1639 довідуємо ся, що о. Іван сидів у жидівській кишені, а коли на час не вернув позичених у Мошка Файбельового 90 зол., той забрав йому 50 мір тонкого полотна. Рік пізнійше инший віритель о. Івана, Шмойло Тітлін, жалував ся перед судом на церковного провізора Луку Таданського, що не сплачує довгу, зробленого на потребу о. Івана, ані не приходить для оцінення заставу, церковної книги. Приходи з парохії, невеличка сіножать, або шматочок поля чи огорода, запис міщанина або міщанки, за се обовязок правити раз у тиждень службу по небіщику, деколи кілька золотих, яких віритель сам не міг стягнути, а мав надію, що відбере їх священик — от і все, що можна сказати про матеріяльне положене місцевого духовенства.

У відносинах між священиками і міщанами рідко коли панувала гармонія. Знаний нам вже о. Іван Василевич, як довго був парохом, все водив ся зі своїми парохіянами по судах. Позивав навіть тих, що нераз ратували його, як пр. в р. 1640, коли то о. Іван за незаплатений Яковови Тідльовичови, львівському докторови, довг дістав ся за ключ, до тюрми, відки вичурили його власні парохіяни. А коли опісля взяли свого пароха під курателю, лишаючи йому з церковних доходів тільки на жите, а рештою сплачували його довги, о. Іван, хоч спершу сам на се годив ся, потім позивав своїх добродіїв, закидуючи їм крадіж його майна. Коли котрий із парохіян не припав о. Іванови до вподоби, о. парох заборонював прочим парохіянам з ним приставати, такого хату, йдучи по звичаю з молитвою, умисно оминав, від такого не приймав на службу божу, ба навіть не святив „хліба“, паски, та зневолював іти на посвячене до католицьких ксьондзів. Дійшло вкінці до того, що парохіяни подали до митрополита супліку на свого пароха, закидуючи йому аж 14 гріхів, між иншим, що він паниця, волочить ся з чужими жінками по коршмах, а свою зневажає, натягає міщан, аби склались на церкву, а потім зібрані гроші і церковну снасть про-

пивас, скомпанував ся з панським двором, який за ним все обстає, у церкві рідко буває, тільки в костелі, де сповідає ся у ксьондзів, підозрілий, бо хвалить ся, що буде своїх вірних як псів на шнурку водити, як тільки стане уніятю, словом гільтай, через якого, якби митрополит їх не послухав і не відсудив його від парохії, мусіли-б покинути місто і з діточками піти під вишого пана. Та не всі мабуть „пункти“ супліки були правдиві, дещо відай видумано з намови таки „собрата“ о. Івана, о. Самійла Кульчицького, брідського намісника й пароха богородичної церкви, який також негодував на святоюрійського попа, бо не хотів його як свого зверхника слухати.

Та й між самими священиками не раз, не два, були дуже прикрі дісонанси. Для прикладу розкажемо про справу, що записана в актах під р. 1690. О. Іван, парох при святоюрійській церкві, шукав вже від довшого часу нагоди, щоби „порахуватись“ з о. Олексієм, сотрудником богородичної церкви. Раз, здибавшись з ним у коршмі жидівки Красної, о. Іван став докоряти йому, що робить не по закону, коли хрестить діти його парохіян. У справу обох священиків вмішав ся міщанин, а коли о. Іван, підпивши собі здорово, обидливими словами злаяв його, той відплатив ся йому, кажучи: „Ти злодію, не гідний ти бути попом, свині тобі пасти, поцюлуй мене в смоленський замок, кудли тобі пообриваю“. А сказав се міщанин таки з намови о. сотрудника, який візваний до суду заявив отверто, що в цілій „трагедії“ більше провинив ся о. парох, чим оскаржений ним міщанин. Здібати тодішнього священика біля жидівського шинквасу не рідкість. О. Григорій із Висоцка жалував ся у р. 1662, що брідський шинкар разом із другими Жидами побив його в коршмі і „не респектуючи його духовного звання“ звалив на землю та дусив. Не вміли священики шанувати себе самих, не шанували їх і парохіяни. Так нпр. міщанина Леська Куклича тягли перед лавників усі місцеві парокси, а все за непошановане духовного стану. Бож і Лесько не мав нічого пильнішого як шукати нагоди, аби допечи священикови. Лесько ще ранійше, заки чеснохрестівська парохія дістала душпастиря, господарював по своїому в новій церкві, він мабуть стояв на чолі сих, що домагались, аби їх приділено до нової парохії: був одним із найзавзятійших ворогів обох парохів. Сей „радикал“ приміщував у новій церкві образи, кропив божий дім свяченою водою, ба навіть читав вібраним міщанам якесь поученє. Коли о. Яков Вірозуб і Дамян напоминали його, що зле робить, бо профанує

святі образи, Лесько назвав обох священиків абетниками, а згадавши їм іще їх матери сказав: скорійше повиснете на шибениці, або кат голови вам повтинає, заки вам поклонюсь, або вас перепрошу. За обиду духовних осіб лавницький суд велів Леськови йти під ключ, шість торгів (відбувались що неділі і п'ятниці) від утрені до год. 1 з полудня стояти на верху тюрми, на обі церкви дати по 10 золотих, до католицького брацтва „Rożańca“ 4 зол., до католицького й руського шпиталю по три чвертки жита та звернути судові кошти. Відсидівши половину кари має прийти з гідними людьми до обох парохів, поклонитись їм низенько та просити прощення. Та Лесько вироку не прийняв і вніс відклик до місцевої замкової старшини, пана підстарости. Ледви минуло кілька днів, як о. Яков на просьбу поважних людей простив Леськови провину, коли він знова обидив о. протопопа при людях, що більше, злавав його за груди та став термосити. Не вдоволяючись сею зневагою — читаємо в другій протестації о. Якова — а ведений непогамованою злістю, Лесько з шаблею в руці прийшов перед хату о. протопопа та почав кликати його на поєдинок. „Спрофанував святе місце, цвинтар, потурбував студентів моєї школи“ — кінчив парох богородичної церкви свою жалобу перед лавниками. Чи за сей новий вчинок присуджено Леськови яку кару, чи може й сим разом обстали за ним інші міщани й перепросили о. протопопа, акти про се мовчать. В кождім разі Лесько належав до таких, що не дуже брали собі до серця судові вироки; не поправив його навіть свого рода інтердикт, який оба священики наклали на нього, не хочачи дати виводу його жінці, бо зараз другого року попав у конфлікт із парохом чеснохристівської церкви о. Павлом Модлитвиком. А був Лесько чи не першим парохіянином, що зневолив нового пароха глядіти справедливости перед мійським судом. І сим разом предметом протестації була обидва священичого достоїнства. Куклич кивав серед громади людей на свого пароха пальцем, звав його бридуном, грозив жалобою перед владикою та відозвав ся вкінці: не довго будете тут пакати. В наслідок колотнечі і заціпки Леська з парохом дійшло було до того, що якийсь час у чеснохристівській церкві не правилось богослуженє. Коли новоміщани просили одного черця — а було се, як видно з протестації парохіян, в р. 1663 — щоби відправив їм службу божу, Куклич сказав до черця: „Чую, що вас просять до церкви, знайте, що кожного, хто поважить ся без дозволу протопопа стати перед олтарем, вбю в землю.

Духовенство давало часто причину до зачіпки з парохіянами, нападало на вулиці міщан, даяло їх останніми словами, а навіть чинно зневажало. Так нпр. в р. 1661 Матвій Старець позиває до суду о. Якова Вірозуба, що напав на нього на вулиці, побив його обухом на цілім тілі та зломив ребро. Потвердили се й вислані війтом присяжні лавники. Інший знова міщанин протестував ся в р. 1675 на буського протопопа а пароха при святоюрійській церкві, о. Івана Переяславця, що напастує його жінку, дає її вуличницею та бє палицю. В акті знов з р. 1677 записана жалоба Яцентія Кучиньського на о. Івана Синдоровського, пресвитера при св. Юрі, який, не зважаючи на свій духовний стан, паний напав на жінку Яцентія, проклинав її та даяв. Ніщо отже немає в тім дивного, що серед міщанства були такі, що напастували й самих парохів, іноді може людей спокійних і прикладних. Наслідник о. Якова Вірозуба, о. Андрій Білицький вніс до суду 27 грудня 1691 р. *magno cum dolore* жалобу на міщанина Яцка зятя Чопика, що він прийшов до попівської резиденції біля церкви та паний спершу просив о. пароха на келишок до коршми, а коли о. Андрій вимавляв ся, кажучи, що рано має відправити службу божу, Яцко почав лаяти його словами: такий а такий сину, розбійнику, не заслугуєш бути попом, є у мене двісті битих таларів, скуплю тя з парохії, не будеш розтягатись на сій кондиції. О. Андрій прикликав на поміч бакалара Семена, що був у недалекій школі, а що й він не міг нічого вдіяти з Яцком, о. парох виніс ся з хати та пішов на нічліг до когось другого. Два літа по сїм випадку роблять лад зі своїм парохом опікуни чеснохрестівської церкви. Перед панамі радцями таторі виявляють злочин, який поповнила дівчина Гануська, що служила у о. Кіндрата Завалія, їх пароха. Гануська була при надії, а щоби не власти в неславу, шукала трутини на зігнане плоду. Просила жидівку Склярку, щоб їй помогла в нещастю, дала їй крестинку, аби купила лікарства, але надармо. І докторка Юдчиха й доктор Мошко не хотіли Склярці продати ліку. Гануська порадила собі инакше й небавом позбулась плоду. Не без вини муєв бути в сій трагічній недолі наймички Гануськи її господар, о. Завалій, коли згадані вже опікуни чеснохрестівської церкви пізвали свого пароха перед суд владики. О. Завалій на розправу не приїхав, із зроблених йому парохіянами закидів не виправдав ся, тому луцько-острожський єпископ, Атаназій Шумлянський, видав із своєї ружиської резиденції заочний вирок на о. пароха, де між

иншим написано таке: „за сі ексцеси, яких допустив ся, а які опоганяють духовний стан, на основі канонів Отців Церкви заслужив він на велику кару. Суд одначе, памятаючи на слова Спасителя: *estote misericordes, ut Pater noster est misericors*, зменшує сю кару. Винувник має висидіти 12 неділь у духовній вежі при єпископській резиденції, а потім два літа бути суспендований. До церкви катедральної у Луцьку перед образ Богородиці повинен купити 6 каменів воску, а 4 камені до церкви Святого Хреста, при якій був парохом. На парохії лишить ся до празника, аби міг спакувати своє майно. Духовному судови *in instanti* обовязаний заплатити 30 гривен, а таторам повернути кошти процесу. Відбувши визначену кару може старатись о иншу парохію. Імовірно отже, що трагічна справа зі служницею о. Завалія складалась на низку сих ексцесів, що каляли священниче достоїнство, а які саме сильно акцентує вирок еп. Шумлянського. Але о. Кіндрат таки найшов спосіб, аби лишитись на парохії. Яким чином дійшов він сього, не скажемо. Мабуть предложив єпископови аргумент своєї „невинности“ й оминув його вирок...

VI.

По дорозі під Львів.

(Козаччина 1648 р. і місцеве міщанство.)

По пилявецькій катастрофі 23 вересня 1648 р. Хмельницький як побідник посуваєсь наперед шляхом, який раз був вибрав. Забарившись недовго біля Збаража та розпустивши свої загоны здобувати міста Дубно, Кременець, Остріг, Луцк, він прошений гологірськими міщанами ще тоді, як стояв табором під Пилявцями, освободитель українського народа зпід польського тиранства, в останніх днях місяця вересня входить у границі нинішньої Галичини ¹⁾. „Буде тому якраз рік — говорив перед лавницьким судом 1649 р. Пйотр Коцельский, один із чільніших представителів польського міщанства Бродів — як на наше місто в місяці вересні напав нагло й несподівано коронний і домашній неприятель“. При помочи татарського та турецького війська Хмельницький переводить у діло свою постанову йти в глибину Польщі. Маючи головно на меті свого походу Львів,

¹⁾ Степан Томашівський. Народні рухи в галицькій Русі 1648 р. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. XXIII—XXIV, стор. 20 і осібно.

він зупиняє ся на короткий час у городі Конецпольских. Сам похід аж до Бродів мусів коштувати чимало зусиль війська, може навіть немало жертв у людях, як взяти на увагу багnistий терен, що ним Хмельницький вів свої сили під брідський замок. Здавалоби ся може, що місцеве руське міщанство дасть ся захопити визвольним кличам, які лунали з козацького табору, стане по стороні Хмельницького тим більше, що економічне положення брідських міщан у році повстання було не дуже відрадне, ба навіть доволі прикре. Численні протестації та арешти, які зносять перед суд на брідських міщан руської народности та на їх майно місцеві Жиди-вірители, найкращим сього свідоцтвом. Шмойло Гітлін — той універсальний кредитор брідського міщанства — позиває прим. міщанина Миколу Кравчика за невисоку суму, всього 6 золотих без 10 грошей. Микола не заплатив довгу на час а в додатку — як читаємо в жидівській протестації — покинув місто й виїхав у незвісні сторони. Довжник просить вірителя, аби був терпеливий, довг заплатити а суддів запевняє, що з міста не думав втікати, тільки виїхав був до родини. Декретом суду Микола як „impossessionatus“ мусів піти до в'язниці та чекати, доки хтось чи з рідні, чи приятелів дасть за нього поруку. Не маючи готового гроша, міщани дають у застав свої реальности. Так зробив Семко Садівник, який не могучи ніяк заплатити томуж Шмойлови 39 зол., забезпечує сю суму на своїй хаті за церквою св. Юра. Іван Кийкович, Сень Прокопчик, Лесько Кисло, Семен із Красноброду готові заплатити претенсію, яку має до них Йона Мошкович, своїми огородами, „szum możemy teraz“ — як кажуть на суді, але судді велять заспокоїти вірителя після умови, т. є заплатити 130 зл. готівкою. Або инший міщанин Гаврило Вовк, не маючи готового гроша, віддає таки перед судом „in facie officii“ Вольфови Беровичеви, своєму кредиторови, тридільного коня, якого лавники оцінюють на 20 зл. Войцех Кулецький не могучи дочекатись, аби дебітор Прокоп Минич став на термін, просить суддів, аби визвали його третій раз а то прибітем позову на домі. Знаючи, що і се не pomoже, Войцех таки зараз просить четвертого позову, а коли довжник і за сим разом не явив ся в суді, Кулецький дістає від суду право інтронізації у хату Прокопа за довг 108 зл. Войцех обіймає хату в посідане зараз по проголошеню судового декрету, взявши собі до помочи присяжних лавників. Біляне пасивів Мартина Білоуса і Івана Кийковича заокруглить нам серію ілюстрацій економічної нужди брідського міщанства

під сей час, коли до міста мали прийти загони Хмельницького. Мартин був винен Янови Кадзідлови 18 зл., Аронови 36, Стецькови присяжному з Пониковиці готових і за незаплачений зруб із пекарні 14, Тавбі Юськовій готових 12, а 8 за мацю жита. На покритє сього довгу вірителі мали тільки хату а в ній дві подушки, коц та ліжник. І на сих „dobrach ruchomych і pie-ruchomych“ навипередки кладуть урядовий арешт кредитори Мартина, який не будучи в спроможі сплатити довгів а не маючи охоти дістатись до мійської тюрми, покинув се, що не далось або й невартне було, аби брати, та втік із міста. За прикладом Мартина Білоуса пішов і Іван Кийкович, який утечею з міста позбув ся влзливих вірителів, лишаючи їм дім, огород та певно не богатше рухоме майно, як Мартин. Першими, що дізнались про втечу Кийковича були опікуни католицького шпиталя „славетний“ Томаш Аптекарь і „ingenuus“ Францішек Баталія, які за довг 140 зл. жадають від суду відразу права інтромісії в хату Івана та зазначають виразно, що сим способом хочуть випередити інших кредиторів. Памятав Баталія про шпиталь, але не забув і про себе. За одним заходом арештує і він рухоме і нерухоме майно Івана, просячи суддів, аби його арешт був першим перед другими кредиторами. Чи лишило ся ще що з майна на покритє претенсії Арона Мошковича, що позичив був Кийковичеві 40 зл., Аvusьової 20 зл., Тавби 100 зл. та Лейбуся Маєровича 100 зл., треба сумніватись. Вони мабуть вдоволятись мусіли хибань сим, що в судових книгах записано й їх арешти на мастку Івана. Число подібних утікачів мусіло бути значне. Акти нотують утечу з міста тільки тих міщан, що були властителями ірунту або хати, на що влазять, як ми бачили на повисших прикладах, вірителі. Щож говорити про безземельних комірників, що не мали більш нічого, тільки довги... Для них не було иншого ратунку, тільки йти там, де очі поведуть. А може й одні і другі прямували туди, відки заносило димом палених панських або жидами виарендуваних фільварків. Хто зна, чи не один із таких утікачів не опинив ся в козацькому таборі.

І руське міщанство не далось пірвати могутній філі повстаня Хмельницького, не виявило своєї симпатії до його воєнних операцій. Принаймні в актах, які маємо під рукою, не подибуємо ні одного процесу, що стояв би в причиновій звязи з рухом Хмельницького, не суджено перед мійським судом ні одного міщанина за його участь у козацькім повстаню. Се міщанство

було мабуть від самого засновання міста в сильних руках місцевих панських плєніпотентів. Тут проживали залюбки й самі властители міста, Станіслав і Александер Конєцпольські, батько й син, оба страшні вороги свєбодолюбного козацтва. Перший збудував для нього Кодак, другий увязнив був Хмельницького на саму вістку, що він щось ворожого задумє. Хоч брідське міщанство рядилось маґдебурським правом, але на ділі, навіть у чисто родинних справах, було залежне від панських підстаростів. Без свідомого духовенства, без найменшого проводу з боку світських людей, чуючись щасливим принаймні на стільки, що може чи на невеликім господарстві, чи в купецькім крамі заробити собі на прожиток, воно не могло злучитись із козаками. А вкінці брідська Русь була мабуть майоризована й иншими народностями: Поляками, Жидами, Вірменами та Греками, в яких руках, виключаючи привілейовану вже своїм походженням польську націю, почивали тоді промисл та торговля.

Повернувши зпід Збаража сам властитель міста Александер Конєцпольський велів задалегідь приготовлятись на прихід козацького війська. На його наказ стягнуто з валів буди а мешканцям призначено, де мають хоронити своє майно. Одиноким певним захистом був місцевий замок, якого фортифікації переведені ще від р. 1633 під надзором та кермою французького інжинера прозваного в актах *generosus dominus Andreas Delacqua S. R. M. Indzinier*¹⁾ та само багнисте окруженє не дозволяли, аби твердиня легко дісталась у руки неприятеля. До сього то замку, якого комендантом у сьому часі був Якуб Голінський, звозили міщани не лишень брідські, але й з доохрестних місточок, як з Лешнева, Радивилова свій добуток. Худобу виганяли в великі ліси, де треба було перечекати й кілька день. Для облоги самої твердині Хмельницький полишив частину козаків, а з головною силою попрямував під Львів. Та твердині (її частина — підземні склепи — переховались по нинішний день досить добре) козаки не змогли здобути і понехали облогу²⁾.

¹⁾ Barącz S. Miasto Brody, Lwów 1865, ст. 20 догадуєсь, що плян фортифікації подав звісний Боплян.

²⁾ М. Костомарова: Богдань Хмельницький, ст. 231 (вид. 1904 р.); польський мемуарист (пор. Stanisława Oświęcimsa Dyaryusz 1643—1651 wydał Dr. Wiktor Czermak. W Krakowie 1907) подає (ст. 366), що брідську твердиню облягало 36 тисяч козаків 12 неділь.

Місто потерпіло від війська Хмельницького не мало: багато майна зрабовано, а що не можна було взяти, се пожерла пожежа, бо осідки міщан спалено. Вкінці, якби на доповнене нещастя, серед натовпу людей, що схоронились у замкових склепах, счинилась морова пошесть, що скосила не одно жите¹⁾.

Серед загального заколоту перед приходом козаків і тривожної хвилі в часі їх побуту в місті та після їх відходу знід мурів замку могли діяти ся яскраві насильства, рабоване та загарбане чужого добра. В актах, з яких саме черпаємо наші відомости, т. зв. консулярних протоколах, здибуємо під рр. 1649—50 кільканадцять процесів викликаних якраз рабунком маєтку других міщан їх сусідами в часі козаччини 1648 р. Грицько Ткач зі сусідного місточка Радивилова позиває брідського міщанина Ілька Шевця о зворот 4 зл. грошей 24, які заплатив йому за корову. В рік по відході козаків старша католицького шпиталю пізнала сю корову та по приказу губернатора Голінського забрала як свою власну. Мужик із недалекого від Бродів села Берлина Манько просив Микоду Ковалю, брідського міщанина, щоби відогнав йому товар, куплений у таборі під Пилявцями, до його села. Микола худоби не віддав, але перетримавши якийсь час дещо порізав на продаж а дещо затримав для себе.

Навіть там, де звожено майно для переховку, в замку, крадено чужий доробок. Янова Котлярка жалує ся перед лавницьким судом, що Станіслав Котляр не віддав їй решти довгу, а в додатку, коли відвозив її скрині з майном до замку, забрав усе, що в них мала: бавовняну сукню, пошівки, білі хустки, китайковий темно-червоної краски жупан, срібний позелочений на аксамиті пас її доньки і три пригорщі ломаного срібла. З власним маєтком пропало добро панських слуг, віддане їй під догляд. Дещо пізнала вже у обжалованого: суконний матеріал панських слуг, свою перину й літник. Козак із польського війська Каракіча не добре вийшов на заставі свого маєтку. Ідучи під Пилявці заставив був у міщанина Гараська — звісний він був як богач, кредитор міщан — срібні „nozenki“, які коштували його 12 таларів, у кождім таларі по три золот. п., срібні тузики, що важили півтора гривни й срібну чарку вартости 7 таларів. То все було в заставі за 15 золотих. А жінці Гараська дав, аби переховала, один золотий ланцюх, що коштував 600 зол. і другий тільки о 100 зол. дешевший. Син Гараська,

¹⁾ Вагаєз, op. cit., ст. 40.

Тимофей, якого козак позиває як спадкоємця, заявляє перед судом, що хоч був свідком, як батько брав сі річи, навіть іменем батька писав людям квіти, одначе матку не має, бо в часі козацького нападу злі люди викопали в каменіці скриню, де між иншим були й чужі застави. Іван Грабар, що в часі пошести вивозив трупи померших, набрав ся не мало чужого добра. У хаті мав він усього доволі, усі стіни закриті килимами. В часі облоги замку Іван загарбав самих шапок, які завіз був у двох скринях Ілько Прокопович, утікаючи перед козаками, до замку, на загальну суму 400 зол. Та Іван не мав щастя, бо його злочин вийшов на верх, а провинника разом зі спільником Сеньом після кримінального процесу повішено на шибениці. Були випадки, що міщани, схоронивши весь свій добуток у замку, вже більше не бачили його ні самі, ні їх правні спадкоємці. Так приміром в актах під датою feria sexta post dominicam Passionis 1651 занотована така протестація. Перед урядом являють ся Іваниха Леничка, міщанка з Радивилова, і її син Матвій та, прибравши собі до помочи пленіпотента в особі славетного Миколи Крежинського, мійського писаря із Радивилова, заносять перед суд таку жалобу на славетного Миколу Білокаменецького, міщанина брідського. „Минає якраз тепер у місяці вересні три літа — жалувалась скривджена — як перед козацькою облогою Іван Леник разом із другими своїми сусідами звіз ся був зі всіх своїм майном до брідського замку. Жиючи по приятельськи з Миколою Білокаменецьким, там, у замку, мешкали в однім склепі при своїх возах, маючи всього доволі, ріжної муки, круп, пшона, всіляких „legumin“ навіть так богато, що Іван сотньому мігби був помочи. Коли прийшов термін розлучитись із тм світом, просив тогож Миколу, аби пильно старав ся о його худобу і аби сі всі річи, гроші, срібло, весь добуток віддав жінці та дітям. Микола приобіцяв. Майно було головно в двох скринях, в одній 800 зол. готівкою та такі річи: срібних тузиків два тузіни, один позолочуваних, один білих, 4 срібні перстені а пятий золотий, намист трох срібних із коралями та „московчиками“, срібні чарки, ложки, полотна три звої, палаш простої роботи та через із грішми, який Микола стягнув вже з помершого“. Микола очевидно не признав ся до жадної вини, заявляючи, що небіщика пізнав вже хорого в мешканю Василя Возного, який ним опікував ся. Будучи підчас облоги замку бурмістром Микола пильнував свої служби, аби люди були на валі. Разом з Іваном не мешкав, бо він жив у цекгавзі, а брідським

міщанам дозволено зложити своє майно в брамі. „Сумлінно кажу — боронить ся Микола — найменшої дрібнички я не взяв, ані не маю, бож відомо всім, який був у мене достаток перед козаччиною, не одному а багатьом міг я помочи й помагав то товаром, то готовим грошем. А тепер до своїх довжників, що по ріжних містах мешкають, піхотою ходжу, бо не маю гроша, аби найняти собі візника, а часом із жінкою та діточками з голоду примераємо. З тяжкою бідою відобрав дещо довгу та зміг поставити домок...“

Серед загальної деморалізації не трудно було попасти в нещастя і такому, що до нічого нечестного рук своїх не приложив. Кшиштоф Лучинський, бурграф брідського замку, жалує ся перед лавницьким судом на Грицька Шевця, що покрав панські річі: штуку чорного аксамиту з карети, землянську шаблю, самопал, пять сервет і багато иншого добра. Пізваний відповів перед суддями: „Минушого літа, в саму пору тривоги, прийшов я з Лешнева до брідського замку, де був і мій середущий брат. Зі собою приніс я шиптуровий жупан синього кольору, зелену шапку, „habelek wuprawny“, руську книжку псалтирок та инші дрібнички, бо бажав пережити в купі з братом сі небезпечні часи. Раз брат деь був вийшов а я, знаючи, що він має на продаж шаблю та самопал, хотів се продати, не відаючи, що се чужа власність Мене зловили та всадили до тюрми, де мій брат вже помер...“

Страшний занепад моральности, в яким під пору Хмельниччини найшла ся наймогутніша верства польської суспільности, сам її цвіт, маївати, що богатіли працею широких мас простонародя та цілі лави дрібно-шляхоцької „годоли“, що годувались при боці „królewiał“ та підпомагали їх у всіх забаганках, ся непошана ні божих, ні людських прав, се войоване, що дозволимо собі змінити заголовок твору польського історика сих сумних часів і подій, що відбувались у першій пол. XVII в. на території нинішньої східної Галичини, частійше „lewem“ ніж „prawem“, безладе, що під сю пору дійшло до останніх границь — се все не могло не лишитись без впливу й на сих верствах, які до тепер будь-що-будь боялись Бога та шанували ближнього.

І коли в памятнім 1648 р. міщанство й мужицтво, видячи, що й для них настала хвиля, що можуть поразуватись із своїми гнобителями, збавляло панів життя і майна, то се було тільки конечним наслідком сих подій, яких свідком була східня Гали-

чина за цілих 50 літ названого столітя. А порівнявши сі рабунки, що їх допускались поселенці міста Бродів із тими, які походили з рук мешканців других міст, дійдемо до конклюдії, що вони невинні. Чи міг отже брідський міщанин Пйотр Коцельський, що не вдаючись на легальну дорогу, як се робили другі, сам відобрав собі від міщанина Гудика корову, буцім зрабовану в часі козащини, хоч свідомо боронив свого нечесного вчинку, сказати про брідських Русинів, що вони, *fideifragi, rebelles, suorum dominorum propriorum enecatores siue homicidae, eo ipso fides illis non est habenda*, не скажемо. Невже — сі слова були тоді так популярні, як на наших очах слово „гайдамака...“
